

Deprivantství v České republice z pohledu páchané trestné činnosti

Luděk Pochylý

Bakalářská práce
2010

 Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Luděk POCHYLÝ**

Studijní program: **B 7507 Specializace v pedagogice**

Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Deprivantství v České republice z pohledu páchané trestné činnosti.**

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.

Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblasti psychopatologie, sociologie, kriminality

Příprava metodiky výzkumné části.

Realizace kvalitativního výzkumu

Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ČÍRTKOVÁ, L. Moderní psychologie pro právníky. Praha: Grada, 2008, ISBN 978-80-247-2207-8

KOUKOLÍK, F. Vzpouza deprivantů. Praha: Makropulos, 1996, ISBN 80-901-776-8-9

MATOUŠEK, O. Mládež a delikvence. Praha: Portál, 2003, ISBN 80-7178-771-X

NĚMEC, J. Psychopatie a kriminalita. Praha: nakl. MV ČR Centurion, 1993, ISBN 80-901121-7-X

VÁGNEROVÁ, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 2002, ISBN 80-7178-678-0

Vedoucí bakalářské práce:

prof. PhDr. Hana Vykopalová, CSc.

Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce:

15. února 2010

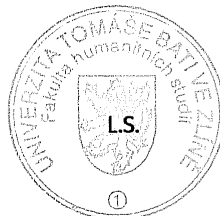
Termín odevzdání bakalářské práce:

7. května 2010

Ve Zlíně dne 15. února 2010

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
děkan

Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D.
ředitelka ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že:

odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;

beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;

na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;

podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;

podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);

pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že:

elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;

na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně: dne 3. května 2010

Luděk Pochylý

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy. 2

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k vyšší výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá deprivací z pohledu trestního řízení. Poukazuje na příčiny a způsoby vzniku deprivace a to zejména v rodině a její upevňování v sociální skupině. Uvádí odlišnosti ve způsobu vnímání a vyhodnocování určitých specifických situací deprivantem a jeho následné delikventní jednání, které zasahuje do kompetence trestního řízení. Praktická část se opírá o kvalitativní výzkum založený na případových analýzách deprivantů, kteří opakovaně páchali trestnou činnost, nebo jejich provinění proti společenským normám byla charakterizována jako obzvlášť závažná.

Klíčová slova: deprivace, sociální skupina, agresivita, výchova, nepřítelnost, snížená přítelnost, frustrace, substituční delikt, delikvence, duševní porucha, asociální chování.

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with deprivation with respect to criminal proceedings. The main emphasis is laid on the causes and mode of origin of deprivation, especially in families, and its further consolidation within a social group. The paper refers to differences in the way of perception and assessment of certain specific situations by the deprived resulting in the delinquency of the latter, which interferes with the competency of criminal proceedings. The practical part deals with the qualitative research based of case studies of deprived, who committed criminal acts recurrently, or whose misdemeanour against social standards was characterised as extremely serious.

Key words: deprivation, social group, aggressiveness, education, insanity, impaired sanity, frustration, substitution offence, delinquency, mental disorder, antisocial behaviour.

Děkuji vedoucí mé bakalářské práce prof. PhDr. Haně Vykopalové, CSc za její drahocenný čas, metodické vedení, připomínky a cenné rady, které věnovala této práci.

OBSAH

ÚVOD	10
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 DEPRIVANTI A JEJICH PROJEVY CHOVÁNÍ VE VZTAHU K TRESTNÉ ČINNOSTI	12
2 NEGATIVNÍ PŮSOBNÍ VÝCHOVY V RODINĚ VEDOUcí K DEPRIVAČNÍM PROJEVŮM	15
3 DEPRIVACE JAKO KRIMINOGENNÍ FAKTOR	19
3.1 DEPRIVACE JAKO ZDROJ SUBSTITUČNÍCH DELIKTŮ	22
3.2 DELIKVENCE MLADISTVÝCH A KRIMINALITA DĚTÍ A MLÁDEŽE VE VZTAHU K DEPRIVACI.....	24
3.3 KRIMINÁLNÍ KARIÉRA DEPRIVOVANÝCH DĚTÍ.....	26
4 POSUZOVÁNÍ TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI PO SPÁCHÁNÍ TRESTNÉHO ČINU V SOUVISLOSTI S DEPRIVACÍ PACHATELE	34
4.1 RECIDIVA TRESTNÉ ČINNOSTI DEPRIVOVANÝCH PACHATELŮ	39
5 NÁPRAVA A PREVENCE DEPRIVAČNÍCH PROJEVŮ	42
II PRAKTICKÁ ČÁST	45
6 PROJEKT VÝZKUMU	46
6.1 STANOVENÍ VÝZKUMNÝCH METOD	46
6.2 CÍLE VÝZKUMU	47
7 KAZUISTIKA	48
7.1 PŘÍPADOVÁ ANALÝZA Č. 1 – JANA.....	48
7.1.1 Rodinná anamnéza	48
7.1.2 Osobní anamnéza	48
7.1.3 Popis případu.....	49
7.1.4 Vyjádření psychologa.....	49
7.2 PŘÍPADOVÁ STUDIE Č. 2 – PETR	51
7.2.1 Rodinná anamnéza	51
7.2.2 Osobní anamnéza	51
7.2.3 Popis případu.....	52
7.2.4 Vyjádření psychologa.....	52
7.3 PŘÍPADOVÁ STUDIE Č. 3 – MAREK	53
7.3.1 Rodinná anamnéza	53
7.3.2 Osobní anamnéza	53
7.3.3 Popis případu.....	54
7.3.4 Vyjádření psychologa.....	54
7.4 PŘÍPADOVÁ STUDIE Č. 3 – IVAN	54
7.4.1 Rodinná anamnéza	54
7.4.2 Osobní anamnéza	55

7.4.3	Popis případu.....	55
7.4.4	Vyjádření psychologa.....	56
7.4.5	Narativní rozhovor s rodinným příslušníkem:	56
8	ZHODNOCENÍ JEDNOTLIVÝCH PŘÍPADŮ Z HLEDISKA VÝZKUMU	58
	ZÁVĚR	60
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	61
	TABULKY A GRAFY.....	64

ÚVOD

Nedávná kumulace závažných trestných činů, spáchaných nezletilými pachateli, vyvolala bouřlivou společenskou i odbornou diskusi o hranici trestní odpovědnosti, způsobu péče o děti podobného typu a o jejich výstupech. Ponecháme-li stranou skutkové podstaty spáchaných činů, vyvstává otázka nejen jejich motivace, ale především struktury osobností pachatelů. Stále přetrvává představa, že dítě je téměř do dospělosti tabula rasa, řízená dospělými, především rodiči a školou a pokud tyto dvě komponenty socializace nějak fungují, není třeba se zabývat změnami v psychickém zrání dětí, které je stále ještě romantizováno. Dnes máme ale řadou psychologických studií potvrzeno, že základní prvky osobnosti člověka jsou v zásadě „hotovy“ ještě před nástupem do školy.

Platón uvažoval o tom, že životu ve společnosti se člověk učí a uzavírá se společností smlouvu. Slovo smlouva je zde chápáno jako dobrovolný závazek jedince, že se naučí normám, pravidlům, bude je respektovat a žít podle nich. Pokud tomu tak bude, společnost se zavazuje všemi svými prostředky takového jedince chránit a podporovat. Pokud je však respektovat nebude, společnost jej potrestá. Již v této době si naši předkové uvědomovali, že člověk je sociálním tvorem, tíhne k druhým, potřebuje je a oni potřebují jeho. Proto nebyl ve starověku nejtěžším trestem trest smrti, ta byla všudypřítomná, ale trest vyhnanství. Člověk byl zbaven svého sociálního okolí, svých vazeb, přátel, nejbližších. Toto psychické strádání bylo sociální smrtí zaživa. Člověk dostal sice šanci žít, ale sám, bez druhých. Často ve vyhnanství končil sebevraždou. Člověk v platónském smyslu nebyl však pouze vazalem společnosti, který se proti jejím praktikám nemůže ozvat, ale měl možnost k tomu volit zákonné prostředky.¹

¹ LAŠEK, Jan. Psychická deprivace dítěte, jako kriminogenní faktor. In: Zkola, informační a vzdělávací portál školství Zlínského kraje [online]. Otrokovice: Střední odborná škola Otrokovice 2006 [cit. 28.3.2010].

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 DEPRIVANTI A JEJICH PROJEVY CHOVÁNÍ VE VZTAHU K TRESTNÉ ČINNOSTI

Deprivace, jako taková, ovlivňuje sociální, hodnotovou a emoční oblast života člověka a společnosti. Není nijak závislá na intelektu, společenském postavení člověka, nebo jeho kulturní úrovni. Deprivace není vidět a není slyšet. Neexistují seznamy deprivantů a nelze nijak zjistit jejich počet a míru postižení, pokud neprošli řízením, v rámci kterého by byli hodnoceni z psychologického nebo psychiatrického hlediska. Nelze hodnotit, jestli jejich počet narůstá spolu s životní úrovní, nebo vzděláním, či naopak klesá, zda je deprivace ve vyspělých zemích víc rozšířená než v zemích chudých a jaký má vztah ke společenskému a politickému zřízení společnosti.

Podle Koukolíka je deprivant charakterizován nedostatkem sebezaměření, neschopností tvůrčí spolupráce, ničením všeho, co je hodnotově odlišné nebo jinak diferencované a dále parazitismem. Snahou o ovládnutí všech a všeho kolem sebe a získání samoučelné moci nad svým okolím a preferováním všeho, co jim tuto moc dává, nebo ji jinak posiluje. Deprivanti jsou v každé společnosti a ve všech jejích úrovních až po ty nejvyšší. Jako jedny z příkladů uvádí nechvalně známého nacistického lékaře J. Mengela, který měl doktorát z medicíny a filozofie, vůdce Rudých Khmérů, Poll Potta, organizátora krvavých čistek, který vystudoval společenskou vědu na francouzské Sorbonně a přitom rozhodoval o životě a smrti v souvislosti s užíváním dioptrických brýlí.²

Vzhledem k preferenci moci a pocitu ovládnutí situace, bez ohledů na cokoliv a kohokoliv jiného je pro deprivanty poměrně příznivé vytvářet organizované skupiny zaměřené na hromadění určitých zájmových či požadovaných hodnot, získaných jakýmkoliv, tedy i nemorálním, nebo nezákonným, způsobem. Deprivanti se proto stávají ideálními členy struktur organizovaného zločinu, nebo různě zaměřených sekt a jiných extremistických skupin a k zásadním charakteristikám jejich projevů, vedoucích k trestné činnosti, patří:

Afektivní labilita, která se projevuje přecitlivělostí, podrážděností a nepřiměřenou silnou citovou reakcí na podněty spojenou s náhlými impulsy agresivity, zlosti a výbušností.

² KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., *Vzpouřa deprivantů*, Praha: Makropulos 1996, s. 148, ISBN: 80-901776-8-9

Surovost a sadismus se projevuje charakteristickým nutkáním ubližovat, ponižovat a ovládat ostatní, v jednání a uvažování zcela chybí odpovědnost a výčitky svědomí a schopnost vcítit se do jiných. Typické je pohrdání okolím a využívání lidí kolem sebe. Sadistické chování je vždy směřované k ovládnutí vztahu, nikoliv k získání jiné výhody na rozdíl od surového chování, které je směřováno zejména k získání konkrétního zájmu pachatele, například majetku jiného při loupeži. Lidé, u nichž se projevují sadistické sklony a sklony k surovosti, mají rádi násilí obecně, obdivují bojová umění, zbraně a filmy plné násilí.

Asociální porucha chování se projevuje odmítáním společenských pravidel a norem, anti-sociálním chováním s prvky agresivity a problémy se závislostmi. Tyto projevy patří z pohledu trestné činnosti k nejrozšířenějším. Typická je recidiva přestupků, trestných činů, nebo jiného protisociálního jednání. I v případě trestního řízení, odsouzení a realizace trestu, dochází k opakování trestné činnosti v oblasti jak majetkové - krádeže, podvody, zpronevěry, ničení majetku, tak proti životu a zdraví člověka. Zasahují do oblasti padělání peněz a cenných papírů, neoprávněného podnikání, nehrazení výživného a do řady dalších oblastí včetně hrubého nerespektování dopravních pravidel. Často mění svůj pobyt a pohybují se po širokém okolí. Trestnou činnost páchají víceméně impulzivně bez dlouhodobějšího plánování a příprav a zvažování následků, často pod vlivem alkoholu a hrubým a násilným způsobem. Typické je rozbití skla v autě, nebo výlohy či okna cihlou, rozbití dveří jakýmkoliv nástrojem, který najdou poblíž, protože většinou na vloupání nejsou připraveni.

Vyhledávání podnětů většinou spočívá ve vymýšlení a realizování okamžitých nápadů, často adrenalinového typu, spojených s bezohledným přístupem ke svému okolí. K nejčastějším aktivitám patří agresivní a okolí ohrožující skupinové jízdy na silných motorkách při ignorování pravidel silničního provozu, jízdy na střeších vagónů vlakových souprav, na náraznících vozů metra, jízdy na čtyřkolkách v nebezpečném terénu a podobně.³

Pokud jsou deprivanti během trestního řízení zadrženi, jsou většinou agresivní a vynikají značnou lhavostí i pokud jsou postaveni před nezpochybnitelné důkazy. Svou vinu popí-

³ KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., *Vzpouřa deprivantů*, Praha: Makropulos 1996, s. 70-142, ISBN: 80-901776-8-9

rají a svalují zavinění na jiné osoby, vnější okolnosti, nebo na společenský systém, který je donutil ke spáchání deliktu. Svého činu většinou nelitují a nepřipouští si vlastní zavinění. Trestní řízení absolvují s pohrdavým přístupem a k relativní spolupráci, nebo projevu lítosti přistoupí pouze tehdy, může-li toto jednání pro ně znamenat konkrétní výhody, nebo jsou-li strategií výslechu vedeni k tomu, aby se „pochlubili“, co všechno protizákonného ještě dokázali spáchat, aniž by je policisté přistihli, nebo odhalili. Jejich žebříček hodnot ovládají jednoznačně peníze a vše podřizují jejich rychlému a co nejsnazšímu získání. Většinou je ale nedokáží dlouho udržet, ani cíleně investovat a často je okamžitě utrácí v barech a hernách.

2 NEGATIVNÍ PŮSOBNÍ VÝCHOVY V RODINĚ VEDOUcí K DEPRIVAČNÍM PROJEVŮM

Od svého narození prochází člověk několika životními fázemi, které na sebe navazují a vzájemně se ovlivňují. Každá tato fáze vychází z období předešlého a je základem pro další vývoj. Vývoj v každé fázi je specifický svými vnitřními projevy, na které jedinec vyžaduje ekvivalentní reakci od vnějšího okolí a v souvislosti s danou odezvou pak modifikuje své další vnímání a přetváří své vnitřní projevy, na které opět vyžaduje odezvu vnějšího světa. Pokud dochází k chybné odezvě vnějšího prostředí opakovaně, nebo k ní nedochází vůbec, dochází ke vzniku deprivace a adaptace vedoucí k následnému upevňování chybného vnímání, které trvale deformuje vytváření vnitřních projevů deprivované osobnosti a to se, přechodem do dalších vývojových fází, stále více upevňuje a stabilizuje a stává se během individuálního psychického vývoje osobnostním rysem. Raná fáze dětství, kdy vnější prostředí reprezentuje nejbližší sociální skupina, kterou je rodina a zejména matka, je deprivacími vlivy nejvíce ohrožena a děti v raném věku jsou k takovému jednání nejvíce vnímavé. Uvedeným mechanismem pak dochází k narušení a nerovnoměrnému rozvoji psychického vývoje s vysokým rizikem vzniku trvalých specifických psychických odchylek ve způsobu vnímání, zvažování, vyhodnocování a reakcích na podněty.⁴

Výzkumy v oblasti deprivace, které byly v posledních letech realizovány v různých částech světa, prokazují, že vhodná výchova v rodině dokáže ovlivnit dědičné patologické vlastnosti o víc, jak o polovinu. U některých předpokladů patologického chování, jako je sadistické chování, sobectví, neschopnost se vcítit do druhého, nezodpovědnost a absence výčitek svědomí má dědičnost velmi významný podíl při srovnání s okolnostmi působení vnějšího prostředí. Na vznik jiných deprivacních příznaků, jako je antisociální chování, odmítání společenských norem, preferování agrese a jiných projevů násilí, zvýšená náchylnost k alkoholovým a nealkoholovým závislostem, přitom dědičnost nemá téměř žádný vliv a tyto jevy jsou určovány jednoznačně vnějšími podněty během vývoje jedince, tedy působením vnějšího prostředí, kterému se jedinec přizpůsobuje a podle kterého pak modifikuje a upevňuje své vnitřní reakce. Jako příklad lze uvést rodiny se zejména kriminální

⁴ VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Praha: Portál 199, 3. Vydání, s. 24-37, ISBN: 80-7178-678-0

kariérou recidivního typu některého z jejich členů. Takové prostředí je pro vývoj dětí značně rizikové, zejména posunem společenských norem v oblasti podvědomí vyrůstajících dětí.⁵

Mezi negativní vlivy, které v rodinách mohou působit na vývoj dítěte, patří psychiatrická nemoc některého z rodičů, nebo příslušníka rodiny, alkoholové a nealkoholové závislosti a kriminální kariéra rodičů, dětství prožité v přelidněném bytě bez vlastního koutku, nízká sociální a společenská životní úroveň, pokročilý věk rodičů, nebo velký věkový rozdíl mezi nimi, úmrtí člena rodiny, nezáměr rodičů o dítě, nebo jeho odkládání k příbuzným, časté změny bydlení a stěhování rodiny, těžké tělesné postižení některého z rodičů, nízký intelekt rodičů, poškození mozku při porodu dítěte, nebo patologická disfunkčnost rodiny.

Zraňování dítěte v podobě fyzického, psychického, nebo pohlavního zneužívání je ve světové odborné literatuře uváděno pod termínem Child Abuse and Neglect, zkráceně jako syndrom CAN. Toto jednání je charakterizováno nevhodným jednáním jednoho, nebo obou rodičů, nebo osoby dítěti blízké, pro které dochází k tělesnému, duševnímu a společenskému poškození vývoje dítěte s dlouhodobými nebo trvalými následky a vzniku deprivace.

Z deprivacních vlivů, které na dítě v rodině působí, je patologicky nejvýznamnější narušení vazby mezi matkou a dítětem a traumatizující duševní poranění v rané fázi dětského věku.

Bezpečný a plný vztah matky a malého dítěte je nezastupitelným biologickým, sociologickým a psychologickým činitelem pro vývoj plnohodnotné lidské osobnosti. Jakékoliv vážné narušení tohoto vztahu znamená narušení osobnosti mnohdy s celoživotními následky.

Opomíjení plnohodnotné mateřské péče se projevuje stejně závažnými následky, jaké může vyvolat péče nadměrná, stejně jako nepochopení skutečné potřeby, které se dítě dožaduje a chybné, nebo neadekvátní a nesoustavné reakce matky, nebo prolínáním těchto činitelů.

Duševní poranění v dětském věku je traumatizující záležitostí, která přetrvává dlouhou dobu a je druhou nejčastější příčinou vzniku deprivanta. Může se jednat o jednorázové duševní poranění, např. v podobě účasti na autonehodě, kdy se vrací vzpomínky na mrtvé a zraněné.

⁵ KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., *Vzpouřa deprivantů*, Praha: Makropulos 1996, s. 150-168; 201-210, ISBN: 80-901776-8-9

Za období, které je jednoznačně podstatné a nejvíce rizikové pro vznik citové deprivace během vývoje dítěte, se považuje rozmezí mezi sedmým a osmnáctým měsícem jeho věku.

Fyzické týrání ve formě nadměrných fyzických trestů vyvolává u dítěte jednak tělesné strádání a zároveň je pro jeho vývoj závažným psychickým traumatem. Psychickým týráním je neúměrné kritizování, ponižování a další nadřazené projevy ze strany dospělých vůči závislému dítěti. K týrání může docházet stejně tak zanedbáváním péče a nedostatečnou aktivitou rodičů, kteří nereflektují na potřeby dítěte. Následky deprivace se pak mohou projevit v poruchách paměti a výrazné otupělosti v citové a poznávací sféře s projevy nezájmu o okolní dění a vytváření vlastního světa. Tyto děti se vyhýbají duševnímu vcítění a jsou lhostejné. Častým následkem jsou také projevy bezdůvodné zuřivosti na základě drobného, nebo i žádného podnětu a zcela zjevné kolísání emotivity od apatie až k projevům agrese.

Následky sexuálního zneužívání dítěte se projevují v zhoršeném sebevědomí a nízké sebeúctě, vzniku trvalé bezmocnosti, nebo traumatické sexualizaci, která pak může být rizikovým faktorem pro vznik kariéry prostituce, sexuální deviace nebo sexuální podřízenosti.

Výzkumy v oblasti vzniku deprivčních příznaků ukazují na to, že fyzické násilí na dětech páchané v rodinách, vede k násilnému a agresivnímu chování k jejich sourozencům, nebo vrstevníkům a následné zvýšené agresivitě v pozdějším věku bez souvislosti s jinými vlivy, které mohou souběžně působit na vznik deprivace. Tyto děti mají v dospělém věku tendenci přijímat od okolí i neutrální podněty jako přímé ohrožení sebe samého a podle toho na ně reagují projevy agrese a násilím a tato podmíněná útočnost se stává povahovým rysem.

Komplikace při porodu bývají důvodem, proč matky citově odmítají své děti. Studie prováděná v Dánsku v roce 1994 prokázala, že problémy u porodu a následné odmítání dítěte ve věku jednoho roku postihuje 4,5% zkoumaného vzorku. Skupinka takto narozených dětí ve věku kolem 18 ti let, spáchala 18% trestných činů kategorie vražda, pokus vraždy, nebezpečné vyhrožování, znásilnění, ozbrojené přepadení a nelegální držení střelné zbraně.⁶

⁶ KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., *Vzpouřa deprivantů*, Praha: Makropulos 1996, s. 150-168; 201-210, ISBN: 80-901776-8-9

Přenosem vlastních zažitých zkušeností rodičů na svoje děti se zabývají odborníci již od minulého století a opakovaně uvádí, že třetina zneužívaných dětí svoji zkušenost přenáší na vlastní potomky a stávají se z nich nevšímaví rodiče, kteří stejným způsobem zneužívají svoje děti. Druhá třetina projevuje stejné příznaky, pokud se dostane z jakýchkoliv příčin do stresové situace, kterou nezvládá a pouze u jedné třetiny je předpoklad, že z nich budou normální rodiče. Uvedený přenos negativních dispozic rodičů se nemusí projevit okamžitě, ale může mít latentní formu a vyskytne se až v následující generaci, to znamená, že zneužívání dítěte přímo ovlivní chování k jeho dětem a mnohdy i kriminální kariéru až vnuků.

Zvláštní skupinou jsou děti, které svoji rodinu vůbec nepoznaly, nebo jen krátce. Mají výraznou schopnost navazovat neuspokojivé vztahy a deformovaný smysl pro mimoústavní realitu, proto u nich mohou často vznikat i vazby na vězení jako na ústav kolektivního prostředí, protože takové prostředí je pro ně výchozí a přijatelné na rozdíl od reality života.

Děti vychovávané pouze jedním z rodičů, většinou matkou, mívají horší prospěch ve škole, více zdravotních a psychických problémů a více střetů se zákonem, než děti z úplných rodin. Zejména u chlapců, kteří vyrůstají bez přítomnosti otce, nebo s nevlastním otcem, jsou patrný vyšší sklony k delikventnímu chování. V mnohých, dobře situovaných a při pohledu zvenčí bezproblémových rodinách, se vyskytuje otažitost, nezájem a někdy nepřátelství vůči dětem, které je ze strany rodičů maskováno a proto je hůře ovlivnitelné zvenčí, než v rodinách sociálně slabších.⁷

Problém kamuflování skutečné rodinné atmosféry a přístupu rodičů k výchově dětí je mnohdy odkrytý až při trestním řízení, kdy jsou vyžádány posudky odborníků z oboru psychiatrie a psychologie, kteří zkoumají reálné důvody delikventního chování mladistvého pachatele trestného činu. V mnoha případech pak vyjde najevo, že zájem o své děti realizují rodiče zaneprázdnění vlastní kariérou jen výší kapesného a prezentováním rodinné pohody před okolím. Děti mají mnohdy nadbytek materiálních prostředků, kterými je rodiče zahrnují, aby zamaskovali svoji skutečnou absenci ve výchovném procesu, nezájem nebo častou nepřítomnost doma.

⁷ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A., *Mládež a delikvence*, Praha Portál 2003, s. 5-40, ISBN: 80-7178-771-

3 DEPRIVACE JAKO KRIMINOGENNÍ FAKTOR

Kriminální chování jedince je přímo ovlivňováno regulačním systémem jeho osobnosti, zejména jeho sociálním vnímáním a mechanismy jako je svědomí, sebekoncepce, respektování hodnot, uznávání a respektování autorit, motivačně hodnotový subsystém, tlumení agrese, dále způsobem příjmu a vyhodnocování informací z vnějšího prostředí a aktivačními procesy pro optimální vyladění jedince k určité činnosti. Spouštěčem kriminálního jednání je motiv, který vzniká impulsem vnitřní potřeby v reakci na vnější pobídku. Každé jednání je charakterizováno motivací, i když ne všechny motivy jsou vědomé. Každé potřebě, nebo motivu odpovídá určitá hodnota, která je množstvím potřebným k uspokojení potřeby. Reakce ve smyslu konání krádeže cenné věci nemusí být vždy spojena s uspokojením potřeby vlastnit tuto věc. Motivem může být provedení krádeže samotné bez ohledu na skutečnou hodnotu věci (například jako přijímací akt při vstupu do party), nebo také potřeba způsobit majiteli věci újmu, nebo škodu bez ohledu na potřebu tuto věc vlastnit (vyřizování účtů mezi konkurenty), nebo může být takové jednání jen upozorněním na sebe a neřešené problémy. Motivы se mohou vzájemně prolínat a přerůstat jeden v druhý. Adekvátní regulaci, v případě silné motivace ke spáchání deliktu, vytváří útlumový systém s tlumícími prvky jako je svědomí, odpovědnost, domýšlení následku a kvalita morálních hodnot každého jedince, která první impuls k jednání tlumí a reguluje ve smyslu zažitých vzorců chování a osobnostních kvalit. V případě vzniku motivační situace, tedy existence potřeby a optimální situační možnosti, proběhne vědomé a nevědomé vyhodnocení nastolené situace a nastává jednání, které odpovídá kvalitě autoregulačních útlumových systémů, tedy v případě standardních osobnostních charakteristik řízené chování v souladu s normami. Deprivant reaguje bez útlumového systému a dopouští se kriminálního jednání.

Základním prvkem řízeného chování je regulace zprostředkovaná mechanismy zpětné vazby. Jak uvádějí ve svých publikacích Yoecholson a Samenow (1976), Samenow (1984), Walter a White (1989), Matza (1975): „*Neodpovědnost, inadekvátní racionalizace, specifické chyby myšlení delikventů, zvláště recidivních, jsou hlavní mechanismy uplatňující se v genezi kriminálního chování*“.⁸

⁸ NETÍK, K., *Psychologie v právu*, Praha: C. H. Beck 1977, s. 54, ISBN: 80-7179-177-6

Za determinující faktory ovlivňující kriminalitu lze obecně považovat takové faktory, které formují osobnost člověka, ovlivňují jeho chování a jednání a od raného dětství vytváří žebříček hodnot, smysl pro odpovědnost, emotivnost a respektování autorit. Rozhodující úlohu zde hraje mikrostruktura, ve které člověk vyrůstá, dospívá a žije. Dalším působícím faktorem je vznik určité podmínky kriminality, což jsou okolnosti ulehčující, nebo napomáhající ke spáchání deliktu. Tyto okolnosti působí rozdílně v závislosti na čase a dané společenské struktuře. Hodnocení tohoto faktoru je pro každého jedince specifické a je ovlivněno jeho vnitřním přesvědčením. Jako nejzávažnější příčiny, které vedou mládež k páchaní kriminálních deliktů, uvádí J. Chmelík v metodice ministerstva vnitra ČR k vyšetřování trestních činů mládeže nedostatečnou výchovu v rodině, vliv osob s narušeným chováním, škodlivý vliv party a vrstevnické skupiny, nedostatečné působení školy, alkoholismu a specifikuje základní kriminogenní faktory, mezi které zejména patří:

1. Nefunkční rodina
2. Závislost rodičů na alkoholu nebo nealkoholových drogách
3. Kriminalita člena rodiny
4. Nepřiměřená výchova a to jak příliš tvrdá, tak příliš shovívavá
5. Lhostejnost rodičů k chování ve škole, prospěchu, způsobu trávení volného času
6. Pobyt dítěte v dětském domově
7. Preferování podnikatelských aktivit a angažovanost rodičů na úkor výchovy⁹

Obecně jsou delikventi motivováni stejnými potřebami, stejným prostředím a působí na ně stejné zátěžové situace jako na nedelikventní populaci. Zásadně je ale odlišuje specifický defekt rozhodovacího procesu. Jedním z charakteristických projevů deprivanta je absence útlumových mechanismů při explozi agrese k jinému jednotlivci, skupině, hodnotám, nebo k sobě samému. Agrese je člověku vrozena jako původní obranný mechanismus a její projevy jsou regulovány systémem útlumů a sociálních vzorců specifického chování, které

⁹ CHMELÍK, J., *Vyšetřování trestné činnosti mládeže a páchané na mládeži v teorii a praxi*, Praha: MV ČR, Sekce personální práce a vzdělávání 1995, s. 6-7

umožňují ventilovat agresi přijatelným způsobem. Tyto mechanismy ale u deprivantů chybí, nebo nejsou zcela funkční. Projevy agrese lze rozlišit podle vzniku a průběhu na epizodickou poruchu kontroly chování, která je nepřipravená, nepromyšlená a provází ji bouřlivé afektivní citové projevy. Projevem bývá útok na zvíře, ničení majetku bez příčiny, agresivní řízení dopravního prostředku, zneužití dítěte, útok pro malichernou příčinu na jinou osobu, vražda nebo sebevražda. V méně závažných případech se může jednat o útok verbální. Nutkání k agresi, po provedení násilí samotného na objektu, proti němuž bylo násilí zaměřeno, obvykle rychle odezní a nastupují výčitky svědomí a uvědomění si následků provedeného násilí. Tento typ násilí dokáže u někoho vyvolat i malá dávka alkoholu. Pak hovoříme o patologické opilosti, kdy si aktér násilí, po vystřízlivění, většinou nic nepamatuje.

Antisociální porucha je chování, kdy aktér reaguje na nepatrný podnět neadekvátní agresivní reakcí bez impulsivní zuřivosti. Jeho jednání je chladné, bez afektu a otrlé. Typická je oploštělost citění, neschopnost vžít se do postavení někoho jiného, absence výčitek svědomí a trvalá potřeba intenzivních podnětů. Tito lidé jsou specificky impulsivní, bez schopnosti zvažovat své jednání s nezájmem o možné následky. Studie a výzkumy zaměřené na zkoumání vlivů prostředí a podíl rodiny na vznik deprivace prokazují, že vliv biologických činitelů je mnohonásobně převyšován vlivem prostředí samotného, zejména v prostředí oblasti rodinných poměrů takovým způsobem, že u dětí dochází k trvalému poškození kontroly chování.¹⁰

Podle Teorie vazby (Bowlby, 1983) se plně uplatňuje hypotéza: „*Povaha a kvalita vztahů, kterou zažívá dítě ve svém raném dětství, výrazně ovlivňuje jeho osobnost, pocit vlastní hodnoty (sebevědomí) a také základní psychické rozpoložení (mentální konstrukce o světě a druhých lidech, scénáře jednání či strategie chování atd.)*“. Bowlby v teorii vazby srovnává, zda se blízké osoby chovaly k dítěti stabilně láskyplně, přátelsky, harmonicky, nebo odmítavě s emocionálním chladem a přehlížením jeho potřeb a dochází k závěru, že rodičovská láska, podpora v interakcích a uspokojování potřeb dítěte vede k vytvoření bezpečné vazby, která vylučuje jakékoliv agresivní kriminální chování jedince v dospělosti. Jedinci, kteří vyrůstali v harmonickém plném prostředí, neobviňují své okolí ze svých neúspěchů, nejsou přezíraví a svět je pro ně většinou příjemné a bezpečné místo a agresivitu,

¹⁰ NETÍK, K., *Psychologie v právu*, Praha: C. H. Beck 1977, s. 55, ISBN: 80-7179-177-6

kteřá vzniká při důvodných podnětech, dokáží regulovat do přijatelné podoby. Dokáží reagovat přiměřeně během stresových situací a nepoddávají se výbušným projevům zlosti.

V případě, že dítě vyrůstá v kolísavém, nestálém prostředí, nebo s častou nepřítomností blízkých osob, které neposkytují plnou harmonickou odezvu k jeho reakcím, chová se pak v pozdějším věku nevypočitatelně, nebo dochází ke střídání emocí s emočním chladem. Dospívá v ambivalentní úzkostnou bytost, která často vyhodnocuje neutrální chování svého okolí jako ohrožující, na frustraci a stres reagující násilím se sklony ke střídání vyhledávání blízkého kontaktu a jeho odmítáním. Pokud dítě zažilo týrání a zneužívání, stává se pro něj svět nepřátelským nebezpečným místem a při řešení stresových situací preferuje nepřátelský postoj s typicky silnou agresí. V souladu se způsobem vazby, kterou si dítě během svého dětství osvojilo, je formulována jeho osobnost a osobnostní charakteristika.¹¹

Z praxe trestního řízení jsou známy případy, kdy rodiče mladistvého delikventa nemohli pochopit, proč se jejich dítě dopustilo delikventního jednání, když přece mělo všechno, co kdy chtělo. Jednoznačně tím mají na mysli finanční prostředky ve formě vysokého kapesného, značkového oblečení, drahých a exkluzivních dárků, rekreačních pobytů v exotických zemích a podobě. Málokdo z nich si připustí, že jejich dítě toužilo po úplně obyčejných a běžných projevech rodičovského porozumění. Naopak rodiny, které jsou nuceny vyjít z jednoho podprůměrného platu, dokáží vychovávat své děti takovým způsobem, že by jim mohl kdokoli závidět. Ale uvedené skutečnosti rozhodně nelze zobecňovat a paušalizovat. Informace o latentním nepříznivém stavu výchovy v rodině vychází najevo v případě trestního řízení, tedy náhodně, kdy je na delikventa vyžádáno psychologické zkoumání a během trestního řízení jsou kontaktováni jeho vrstevníci, pedagogové a další osoby.

3.1 Deprivace jako zdroj substitučních deliktů

Jednání, které nazýváme substituční delikt, je typické zejména u delikventů v dětském věku a je vyvoláno pocitem neuspokojení vyšších citových a sociálních potřeb, které se deprivovaný jedinec snaží uspokojit substitucí nižších potřeb projevem anormativního

¹¹ ČÍRTKOVÁ, L., *Moderní psychologie pro právníky*, Praha: Grada Publishing 2008, s. 131-133, ISBN: 978-80-247-2207-8

chování. Uspokojení těchto potřeb není motivováno egoistickými smýšlením. Stav je vyvoláván deprivací situací, kdy nejsou uspokojovány základní citové potřeby, ale jedinec dosud nedospěl do stádia deprivací poškození. Tato primární motivace není registrována vědomím, nezapojuje se svědomí, jako prvek regulace chování a vzhledem ke své nevyzrálosti nedokáže najít jinou možnost uspokojení potřeby a dopouští se deliktu.

Agrese patří k základním negativním projevům chování, které narušují právní i etické normy společnosti. Existuje celá řada spouštěčů agresivního chování jako je stres, motivace, situační příležitost, nebo frustrační situace, které při kombinaci s vhodnými motivy a příslušnými psychickými vlastnostmi a absencí etických zábran spouští projevy přímého násilí v různé intenzitě. Cílem substituční agrese není někoho poškodit, ovládnout, nebo způsobit bolest, ale právě naopak, upozornit jednáním na sebe, navázat sociální kontakt, kterého jinak, z různých příčin, není schopen agresor dosáhnout ať už z důvodu nezájmu kontaktované strany, nebo pro vlastní nezralost a nezkušenost. Při formování sociální citové potřeby k žádanému subjektu se u takto strukturovaných jedinců kumuluje citový náboj i v opačném pólu a to v negativní rovině vztahu a při odmítnutí se agresor mstí za své nenaplněné citové uspokojení na subjektu své touhy a tím dospěje k částečnému uspokojení.

Skutečným, skrytým cílem takového jednání je specifická výzva k sociálnímu kontaktu. Následek takového jednání obvykle nebývá předem pachatelem zvažován a může být i velmi závažný a de facto nechtěný. Po „procitnutí“ reagují pachatelé většinou úzkostně se silným pocitem viny. Do této kategorie patří i substituční útky z domova, které nejsou prostředkem opuštění určité osoby nebo místa. Jsou motivovány touhou po citovém sblížení a důrazným upozorněním osoby, od které dítě utíká, že jeho potřeby nejsou naplňovány.

Další skupinou jsou substituční lži, které vznikají přímo z deprivací situací proto, aby saturovaly důležité potřeby, jejichž absence podmiňuje deprivaci dítěte. Může to být chybějící blízký člen rodiny, absence citových vztahů v rodině, nebo snaha upozornit, zaujmout a zdůrazněním své lži i zlepšit neuspokojivé vztahy mezi členy rodiny. Dítě si uvědomuje nepravdivost svých lží, ale během líčení svých vymyšlených zážitků a situací, může náhradním způsobem prožívat emocionalitu vztahů a pocity, které mu v reálném životě chybí.

Substituční delikty jsou cestou k náhradnímu a nedostatečnému uspokojování potřeb a při nepochopení skrytého motivu pachatele bývají považovány za delikty protispolečenské,

tedy za anormativní chování. Nejsou-li řešeny skutečné příčiny, může dojít k vyhasínání vyšších sociálních potřeb s postupným zaměřením k uspokojování egoistických potřeb.¹²

Dětská psychika je plná fantazie a bájně lhaní a fabulování bez motivu získat nějakou výhodu, je pro děti přirozené. Substituční lhaní má odlišný podtext a je motivováno absencí vyšších citových potřeb. Otec, který v rodině chybí, bývá vykreslován ve vyprávění dítěte jako pozitivní otec plný pochopení, který ale momentálně nemá čas, protože zachraňuje svět někde jinde a proto není s rodinou. Vymyšlené dovolené jsou situovány na ta nejexotičtější místa, které dítě vidělo v televizi nebo o nich slyšelo vyprávět.

3.2 Delikvence mladistvých a kriminalita dětí a mládeže ve vztahu k deprivaci

Počátky delikventních projevů deprivantů jsou většinou spojené s příchodem deprivanta do určité sociální skupiny, což je nástup do školy. Jednak jsou nuceni se přizpůsobit předem danému předepsanému režimu a zároveň se ocitnou ve vrstevnické skupině, kde si budují sociální pozice, které jim ze strany vrstevníků mohou nahradit neuspokojivé vztahy a náhradní naplnění potřeb, kterých se jim dosud nedostávalo. Lhaní a konstrukce výmluv v souvislosti s přestupky proti školnímu řádu, negativismus a úmyslné porušování stanovených pravidel jim v podstatě zvyšují jejich prestiž mezi vrstevníky, kteří si netroufnou lhát, zapírat a omlouvat pedagogovi. Za peníze, nebo věci, které v mnoha případech vezmou doma bez vědomí rodičů, nebo si je opatří krádežemi mimo domov, si kupují přízeň a obdiv spolužáků a postupně si zdroj financí začínají hledat pouze mimo domácí prostředí. S pohrdáním přijímají špatné známky, výtky pedagogů a staví na obdiv svoji odvalu a odmítání reakce rodičů a sankcí ze strany školy a svoje aktivity stupňují až k delikvenci.

Tyto projevy deprivantů lze rozdělit do kategorií se zvyšující se kriminální závažností:

- a) Krádeže a podvádění bez přímé konfrontace s obětí
- b) Útěky z domova s nočním pobytem mimo domov
- c) Časté a opakované lhaní

¹² BALAŠTÍK, D., *K problematice substitučních deliktů*, Československá psychologie roč. 40, č. 6, Psychologický ústav AV ČR 1996, s. 529-533, ISSN: 009-062X

- d) Zakládání požárů, nebo účast na zakládání požárů
- e) Opakované záškoláctví, nebo absence v učilišti nebo v práci
- f) Vloupání do vozidel, rekreačních objektů, domů, bytů a průmyslových objektů
- g) Úmyslné ničení cizího majetku bez příčiny
- h) Zabití, týrání nebo jinak kruté zacházení se zvířaty
- i) Přinucení k pohlavní činnosti, které se sami aktivně účastní
- j) Napadání, vyvolávání rvaček, nebo jiná fyzická a verbální agrese
- k) Krádeže a vloupání při konfrontaci s obětí, často za použití zbraně
- l) Všeobecná krutost k lidem

Podle průzkumů, prováděných v USA, lze antisociální poruchu charakterizovat u 5 – 25% současné dětské populace. Největší nárůst je lokalizován v centrech velkých měst a to zejména v chudých čtvrtích, nebo v místech se sociálně izolovanými skupinami obyvatel.

Jako nejčastější zevní příčiny vzniku antisociální poruchy je uváděn:

nesoulad v rodině

konflikty mezi členy rodiny

rozpad rodiny

domácí násilí

nevyvážená nebo lhostejná výchova v rodině

zanedbávající výchova

nedodržování základních pravidel stolování a spánku

kriminální chování a alkoholismus rodičů

přílišná velikost rodiny vzhledem k životnímu prostoru a příjmům rodiny

příslušnost do nižších sociálních vrstev.¹³

¹³KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., *Vzpouřa depravantů*, Praha: Makropulos 1996, s. 195-203, ISBN: 80-901776-8-9

V průběhu trestního řízení rodiče delikventa, ať už se jedná pouze o méně závažné přešupky, nebo závažnější formy kriminálního chování, většinou uvádí, že se jejich dítě, po nástupu do základní školy, začalo chovat jinak. Většinou to svádí na partu nevhodných kamarádů a kolektiv třídy, který jejich dítě svádí k nepravostem, nebo vliv pedagoga, který si na jejich dítě „zasedl“ a vidí na něm jen to špatné. Ale ve skutečnosti jde o jev, který uvádí odborná literatura a to snahu zapůsobit na sociální skupinu a zaujmout výhodnější postavení v této skupině v duchu psychických předpokladů deprivovaného jedince.

3.3 Kriminální kariéra deprivovaných dětí

První rizikové prostředí pro deprivanta se stává nástup do školy. Musí se přizpůsobit režimu danému školním řádem a je po něm vyžadováno, aby se ukáznil a přizpůsobil standardu ostatních dětí. Ve třídě vznikají subkultury dětí, které jsou vytvářené podle zájmů a činností a v případě deprivantů mohou vznikat i zárodky asociálních part. Jejich vzniku může napomoci neprofesionalita pedagoga v oblasti specifického přístupu k dětem ve třídě. Pedagog může vyslovovat před kolektivem třídy odsuzující poznámky vůči skupině, nebo jednotlivci, který reaguje odlišným způsobem, nebo nestačí tempu výuky, může být vůči nim přehlíživý, nebo má zjevně odlišné reakce na jejich prospěch či jiné prohřešky.

Ztráta sociálního kontaktu deprivanta s pedagogem pak může vést k zvýšenému riziku jeho sociálního vyloučení a následnému selhání a orientaci na jiné způsoby uspokojování.

Pro deprivanta je vrstevnická skupina výrazně podstatnější a na druhé straně na něj má větší vliv, než disfunkční rodina, nebo přehlíživý pedagog, proto se chová tak, aby do ní za každou cenu pronikl, nebo aby se v ní udržel, a současně se snaží v takové sociální skupině vyniknout. Takové skupiny se mohou zcela vymknout sociální kontrole a jejich činnost se pak obvykle zaměří na zapovězenou činnost, která deprivanty nepřímo přitahuje a láká.

Objevuje se kouření, záškoláctví, toulání, hraní automatů, alkohol a drogy. A na to všechno jsou potřeba peníze, které si opatřují zpočátku drobnými krádežemi doma a ve škole, příležitostnými krádežemi v situacích, které vznikají náhodně, jako je například návštěva u spolužáka a později organizovanými, předem promyšlenými útoky na osobní automobily, rekreační objekty, byty, domy a nebytové objekty s následným napojením na překupníky, bazary a zastavárny, kde za svoji kořist dostanou, pro ně tak potřebnou, finanční hotovost.

Druhou cestou vedoucí ke kriminální kariéře může být i nuda a nečinnost, nebo snaha se předvést před ostatními, vyzkoušet a ukázat, kdo je schopný dokázat víc, než ostatní.

Patologická aktivita vrstevnické skupiny se může rovněž zaměřit na protestní akce vůči dospělým, opozici vůči sociálnímu řádu, proti pravidlům nebo majetku v obecné rovině a předvádění nabyté moci, která dává pocit sounáležitosti členům ve skupině, nebo partě. Taková moc je prosazována zastrašováním a agresí vůči ostatním, zejména fyzicky slabším, nebo nějak odlišným jedincům. Zaměření takových delikventních skupin může být majtkově kriminální, rasistické, nebo orientované na sekty a pseudo-náboženská hnutí.

Častou jsou tyto skupiny inspirovány zprávami v médiích, akčními filmy, nebo počítačovými akčními hrami s propagací násilí. Podle výzkumů prováděných v USA mezi mladistvými delikventy byla čtvrtina až třetina kriminálního jednání přímo inspirována tím, co před spácháním deliktu viděli v televizi. V takových skupinkách deprivanti rychle postupují kupředu a vzhledem k absenci svědomí, lítosti, agresivitě získávají snadněji vůdčí postavení ve skupině, která pak slouží k uspokojování jejich potřeb.¹⁴

Jedním z prvních viditelných deliktů, kterého se deprivant dopouští v začátcích své kriminální kariéry, jsou různé druhy krádeží doma a mimo domov, šikanování a týrání zvířat.

O krádeži, v souladu s dikcí právních ustanovení ve vztahu k mladistvým delikventům, můžeme hovořit až tehdy, jsou-li schopni pochopit význam soukromého nebo skupinového vlastnictví, rozlišit vztah k věcem, které jim patří a k věcem jiného vlastníka a pochopit společenskou normu, která tyto vztahy řídí. Podle způsobu provedení krádeže lze rozlišit krádeže náhodné, které jsou impulsivní, nepřipravené a vychází z nahodilé situace za současného působení silné impulsivní potřeby vlastnit věc, která je předmětem krádeže.

Do této kategorie patří i zatajení nalezené věci, kterou mladistvý nalezne, nebo využije příležitosti, kdy je věc odložena a ponechá si ji, přestože zná majitele nalezené věci.

Podstatně závažnější jsou krádeže připravované a promyšlené. Pachatel si uvědomuje, že porušuje společenskou normu a útočí na cizí vlastnictví, a proto předem promýšlí a plánuje svůj postup, aby nebyl přistižen a jeho delikventní jednání zůstalo utajeno před ostatními.

¹⁴ MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A., *Mládež a delikvence*, Praha Portál 2003, s. 25-60, ISBN: 80-7178-771-X

Vyšší stupeň závažnosti a nebezpečnosti z kriminálního hlediska pak vykazují organizované krádeže ve skupině, nebo partě, kde je pachateli deliktu projevována jak psychická tak fyzická podpora a pomoc ze strany členů skupiny, mnohdy ve formách spolupachatelství.

Motivem krádeží bývá obvykle snaha o uspokojení potřeb, které nemůže dítě jiným způsobem dosáhnout a krade pro sebe, nebo pomocí krádeží si opatřuje věci, za které si kupuje obdiv a uznání u svých vrstevníků, nebo krade pro vrstevnickou skupinu či partu, kdy cílem krádeže mnohdy není touha či potřeba vlastnit ukradenou věc, ale samotný akt provedení krádeže. Pachatel kriminálního skutku jeho spácháním dokazuje odvahu, soudržnost a akceptaci patologických vnitřních sociálních norem a pravidel party, nebo skupiny.

Zvláštní skupinou jsou krádeže dětí, které jsou ke krádežím vedeny rodinou, nebo sociální skupinou a krádež považují za zcela přirozený způsob obživy či získávání věcí pro potřeby této skupiny. Toto chování vykazují zejména různé etnické a národnostní skupiny na našem území, nebo i disfunkční rodiny s velmi slabým sociálním a ekonomickým zázemím. Děti si jsou plně vědomy své trestní nepostižitelnosti za páchané delikty a jsou chráněny skupinou, která na krádežích organizovaně spolupracuje s pachatelem a v případě přistižení svého dítěte při krádeži ho celá skupina proti okradenému velmi svérázně a razantně brání.

Šikana může být dalším z projevů deprivace. Vzniká většinou v souvislosti se strukturováním sociálních skupiny v určitém prostředí vrstevníků. Typickým příkladem je školní prostředí. Každá taková strukturovaná skupina má svoje vnitřní normy a požadavky na své členy v souladu se zaměřením a přesvědčením skupiny a každý, kdo je jinak orientovaný, nebo něčím odlišný, se může stát terčem patologického jednání skupiny. Tuto patogenní agresi podporuje zejména nově získaný pocit, který souvisí s poznáním síly skupiny vůči jednotlivci a pocitu získané moci nad někým, kdo do skupiny nepatří. Šikana má převážně násilnou formu a s přibývajícím věkem mladistvých vykazuje stoupající tendenci, brutalitu a promyšlenost v týrání cílového subjektu. Šikanující agresor je většinou fyzicky vyspělejší než ostatní děti, což mu umožňuje ovládat ostatní z pozice síly, a ti se mu musí podřizovat. Ve svém chování je typickým deprivantem se všemi jeho charakteristickými projevy, často s výborným prospěchem ve výuce a jinak pozitivním hodnocením ze strany pedagogů.

Formy šikany mohou být různé. Počínaje sociální izolací, která spočívá ve vyloučení oběti z kolektivu přes psychické ponižování a vydírání, kdy je oběť nucena odevzdávat své věci.

Šikanovaná oběť je verbálně napadána, nucena provádět různé úkony podle rozkazů agresora (mnohdy se jedná o nucení k páchání deliktů) až po přímé fyzické násilí, týrání a ponižování oběti, nebo ničení věcí, které oběti patří jako je ničení školních potřeb, pomůcek, oblečení, hraček a podobně.¹⁵

Dalším z projevů kriminální činnosti deprivantů je latentní nebo zjevné týrání zvířat.

Týrání zvířat je často spojeno se sníženou schopností kontroly impulzivity a jsou k němu náchylné zejména deprivované děti, které nemají zažité zdravé sociální interakce a vzhledem k zanedbané výchově se nedokázaly naučit zvládat agresivitu přijatelným způsobem. Své frustrace a naučené nepřátelství si vybíjejí na zvířatech, která mají omezenou, nebo žádnou možnost obrany. Nejčastěji se jedná o mláďata hospodářských zvířat, která jsou pachatelům snadno přístupná, jako jsou kořata, štěňata, kuřata, nebo drobní obojživelníci.

Jiné výzkumy ukázaly, že děti, které vyrůstaly v rodinách v podmínkách domácího násilí, tedy v deprivacním tlaku, mají podstatně zvýšenou tendenci týrat specifické druhy malých zvířat, která bývají obvykle chovaná v rodinách a domácnostech, jako domácí mazlíčci.

Zda je týrání zvířat předzvěstí další kriminální kariéry delikventa v jeho budoucnosti, není dosud jednoznačně zodpovězeno a prokázáno, ale určitý důvodný předpoklad zde existuje.

Podle teorie o progresivní deviaci, je týrání zvířat jedním z projevů narušené osobnosti a ve spojení s pomočováním a žhářstvím předznamenává kriminální budoucnost deprivantů.

Teorie o generální deviaci uvádí, že týrání zvířat je agresivním projevem násilné osobnosti a je pravděpodobné, že děti, které se opakovaně dopouštěly týrání zvířata s postupně sílící brutalitou vůči týraným zvířatům, budou páchat násilné trestné činy později i na lidech.

V jejich jednání se uplatňuje mechanismus sensorického nasycení – původní primitivní ubližování zvířeti už postupem času nestačí a nahrazuje je mučení s cílem působit oběti co největší utrpení. Po nasycení této fáze nastupuje vyšší prvek zájmu týrání a to je člověk.

Při posuzování je třeba odlišit, zda se jedná o ojedinělý exces, nebo o opakovanou cílenou činnost a zda je týrání zaměřeno na specifický druh zvířete, nebo je cílová skupina týraných

¹⁵ VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Praha: Portál 199, 3. Vydání, s. 266-287, ISBN: 80-7178-678-0

zvířat nspecifikovaná. Rozdíly v motivaci a specifikaci týrání zvířat, které vychází z deprivacních projevů, ukazuje tabulka č. 1 podle (Heubrock a Parildayan – Metz, 1977.)

Tabulka č. 1: Specifikace týrání zvířat podle deprivacních projevů

	nespecifikovaná skupina týraných zvířat	specifikovaná skupina týraných zvířat
Deprivační faktory	Domácí násilí, týrání, zneužívání	Ztráta matky nebo rodičů, traumatický zážitek se zvířetem
Motivace	Hostilita, nenávisť, msta, sadistické fantazie, uplatňování moci	Nízké sebevědomí, kompenzace v důsledku dětských traumat
Cílový objekt	Podle dostupnosti, věku a síle pachatele	Podle konkrétního významu zvířete pro pachatele
Charakteristika pachatele	Rané poškození mozku, poruchy osobnosti, alkohol, drogy	Sociálně integrovaný, stávající povolání nedosahuje jeho inteligence
Znaky činů	Eskaľující násilí, narůstá počet manipulací se zvířetem, signaturace - odebrání trofejí	Modus operandi beze změny, signatura chybní nebo není znatelná (svazování)
Použité nástroje	Nůž, škrceň, dušení, zbraně vlastní výroby	Zbraně působící na dálku
Nebezpečnost	Zvíře je náhradní objekt násilí, předpoklad agrese proti lidem	Zvíře je cílový objekt, agrese proti lidem nevzniká

Během výzkumu 131 dětí ve věku od šestnácti do třinácti let, které ubližovaly zvířatům, nebo je týraly, byly vyčleněny specifické skupiny. V první skupině byly zařazeny děti z problémových rodin, které vykazovaly časté agresivní chování, ale nebyly u nich prokázány abnormality osobnosti. Ve druhé skupině byly zařazeny děti z různě situovaných rodin s nezpochybnitelnými projevy deprivace, zejména plochosti a citové lhostejnosti a krutosti. Tyto výzkumy prokázaly, že pouze u druhé skupiny složené z deprivantů, představovalo týrání zvířat předzvěst dalšího delikventního a kriminálního chování v dalším životě.¹⁶

Extrémním projevem deprivantů v násilné kriminální kariéře je střelení na školách.

Jedná se extrémní projev agresivního chování, kdy se nejčastěji student, nebo skupina studentů ozbrojí střelnými zbraněmi a ty použijí proti svým spolužákům, nebo profesorům a to bez výrazně konkrétní příčiny a motivu. Na základě šesti případů vypracovala FBI orientační profil pachatele, ze kterého jednoznačně poznáváme deprivovanou osobnost, která

¹⁶ ČÍRTKOVÁ, L., *Moderní psychologie pro právníky*, Praha: Grada Publishing 2008, s. 116-119, ISBN: 978-80-247-2207-8

vyrůstala v disfunkční rodině a neměla nebo necítila podporu rodiny a má k své rodině deformovaný vztah. Pachatelé jsou sociálně nevýrazní, silně narcisticky orientovaní jedinci s vazbou na sektářské nebo jiné agresivní kultury. Většinou často mluví o násilí a veřejně prezentují svoje přání někoho zabít. Úspěch považují za samozřejmý a neúspěch a zátěž pokládají za křivdu a na nich páchanou nespravedlnost. Proto se cítí jako oběti skutečných, nebo i jen domnělých ústrků a hledají možnosti odplaty za ať už reálné, nebo smyšlené zlo, které je na nich pácháno. Často trpí pocitem méněcennosti a bezmoci a v agresi a hrubém násilí vidí možnost tuto moc ovládnout a získat. Po spáchání agrese, kterou ventilují vraždami spolužáků nebo pedagogů, nepocitují pocit viny, neprojevují žádnou lítost, mimo sebelítosti a pocitu vlastní křivdy. Po spáchání trestného činu většinou končí sebevraždou, nebo jsou zabiti zasahujícími jednotkami policie. Pachatelé střelby do spolužáků, většinou po zažití předchozí stresové situace (neúspěch ve škole), se v první fázi stahují do sociální izolace, nastupuje v jejich vnímání negativistický pohled na svět a pocit křivdy a ublížení s touhou po odvetě a pomstě se vznikem myšlenek na dokázání svému okolí sílu své moci.

Během příprav pachatelé často verbálně prezentují svůj budoucí záměr a vyhrožují svému okolí zabitím, někdy až teatrálně. Reakce okolí, která je většinou bagatelizující a posměšná, působí vzhledem k narcistickým sklonům pachatele jako urážka a katalyzátor sílící myšlenky na agresivní reakci. Dochází k dalšímu rozvíjení agresivních fantazií, ve kterých hrají svoji specifickou roli hrdiny a stále víc se prohlubuje sociální izolace vůči „ohrožujícímu a negativistickému okolí“. Etiologický model masového vraha střílejícího ve škole zpracoval Kohler a Kursawe(2002), který zdůrazňuje rizika jako:

- a) Biologické a genetické faktory
- b) Poruchy vazby v raném dětství
- c) Psychické poruchy a akcentovaná osobnost
- d) Sociální izolace
- e) Kognitivní scénáře a fantazie typu amok rehearsal.
- f) Mediální vliv a absence zvládnutí a útlumu agrese a zábran
- g) Aktuální vliv na vyvolání agrese nebo útlum zábran

Takový jedinec se v souladu s etiologickým modelem stále více uzavírá do svého světa, kde je on tím jediným nejsilnějším, vyhledává inspiraci ve válečných filmech, akčních počítačových hrách a mediálních informacích, kde se ztotožňuje s postavami, které díky násilí, vítězí nad světem zla a tyto představy deformuje ve svůj prospěch. Po upevnění svých představ vyhodnotí známé prostředí školy jako rizikové místo, které je pro něho nebezpečné víc, než zbývající svět, protože právě zde mu bylo, jak v minulosti, tak v současnosti, nejvíce ubližováno a to jak ze strany jeho vrstevníků nebo spolužáků, tak ze strany učitelů.

Tyto jeho závěry se týkají ať už skutečného, nebo jen domnělého ubližování a školní prostředí je pro něj traumatizující místo, na kterém má možnost rozvinout destruktivní rozsah svého řešení do široké úrovně, protože je zde značný počet potencionálních obětí.¹⁷

Přesný vývoj kriminality dětí ve věku do patnácti let nelze konkrétně zjistit. Statistické údaje sice vykazují zvýšený počet odložených, nebo zastavených trestních řízení v důsledku nedostatečnosti věku a vykazují nárůst dětské kriminality, ale neuvádí, které věkové kategorie jsou delikvencí nejvíc zatíženy a jak klesá věková hranice delikventů.

Na základě prováděných forenzních výzkumů byly stanoveny příčiny dětské kriminality:

- a) Individuální příčiny pocházející z choroby, duševní poruchy nebo geneticky
- b) Věkem podmíněné psychické odlišnosti, generační protesty a odmítání autorit
- c) Sociální deprivace, vliv subkultur a socioformálních intervencí
- d) Demografické faktory
- e) Změna hodnotové orientace a změny ve společnosti
- f) Alkohol, drogy, extremistické skupiny a sekty, prostituce

Převážně se jedná o majetkovou kriminalitu a agresi v oblasti násilné kriminality. Jedním z nejzávažnějších důvodů vzniku těchto příčin je deprivace v raném věku dítěte.¹⁸

¹⁷ ČÍRTKOVÁ, L., *Moderní psychologie pro právníky*, Praha: Grada Publishing 2008, s. 134-141, ISBN: 978-80-247-2207-8

¹⁸ THOMOVÁ, J., *K možnostem reakce na kriminalitu dětí mladších 15 let z hlediska současné a budoucí právní úpravy*, In: Právní zpravodaj, Beck online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010] URL: http://www.beck-online.cz/legalis/login_mk.seam#selected-node

Podle analýzy trestních spisů mladistvých pachatelů trestných činů, prováděných Institutem pro kriminologii a sociální prevenci v Praze bylo v roce 2007 zjištěno, že 22% těchto pachatelů pochází z rodin, kde se vyskytují rodinní příslušníci, zejména otcové a starší bratři z kriminální kariérou a to současnou, nebo minulou. Analyzováno bylo 107 skutků, kterého se dopustilo 54 mladistvých pachatelů v jednom případě, 24 pachatelů se dopustilo dvou proviněních a 3 pachatelé spáchali 3 skutky. Trestného činu krádeže podle § 247 trestního zákona se dopustilo 44 mladistvých, což je 55% z celkového počtu analyzovaných skutků. Dvanáct mladistvých (15%) spáchalo trestný čin nedovolené užívání cizí věci podle ustanovení § 249 trestního zákona a poškozování cizí věci podle § 257 trestního zákona. Šest mladistvých pachatelů, (7,5%) bylo vyšetřováno pro trestný čin vydírání dle § 235 trestního zákona a tyto případy zahrnovaly i oblast šikany. Čtyři pachatelé (5%) se dopustili trestného činu pohlavního zneužívání dle § 242 trestního zákona, kdy bylo jednomu, nebo oběma aktérům sexuálních aktivit méně než 15 let. Závažného trestného činu loupeže podle § 234 trestního zákona se dopustili 4 mladiství (5%) delikventi.¹⁹

Dostupným a velmi účinným prostředkem pro rozvoj agrese dětí a dospívající mládeže jsou akční počítačové hry založené na simulaci zabíjení. Působí jako trenážér pro přivykání na myšlenku řešení problémů zabíjením nepřátel, nebo jiných postav, snižuje morální zábrany a stimuluje násilné chování. Hra upevňuje v hráči pocit jedinečnosti a nepostižitelnosti za realizaci násilí a po hráči je vyžadováno, aby víc a účinněji zabíjel své virtuální nepřátele. Děti vydrží u této zábavy celé hodiny a ztrácí kontakt se skutečným světem. Mnohdy pak dochází k prolínání reality virtuální a reality skutečné, zejména při stresové situaci, nebo konfliktu, kdy dochází k „přepnutí myšlení“ z reálné situace do virtuálního módu, který je dlouhodobě trénován hraním akčních her a dochází k aplikaci nepřiměřené agrese, kdy pachatel domýšlí následek agrese pouze v intencích počítačové hry, tedy nereálně a chybně. Tento následek je v reálném světě, na rozdíl od světa virtuálního, mnohdy tragický. Další závažnou skutečností je, že děti, které se zapojují do kriminální činnosti před patnáctým rokem věku, si jsou plně vědomy své trestní nepostižitelnosti a tímto faktem argumentují už při prvním kontaktu s orgány činnými v trestním řízení.

¹⁹ VEČERKA, K., *Mládež v kriminologické perspektivě*, Praha: IKSP 2009, s. 7-33, ISBN: 978-80-7338-079-

4 POSUZOVÁNÍ TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI PO SPÁCHÁNÍ TRESTNÉHO ČINU V SOUVISLOSTI S DEPRIVACÍ PACHATELE

Trestní právo, jako způsob řešení provinění jednotlivce proti normám společnosti, má již od dob svého vzniku, odlišný pohled na duševně nemocné pachatele trestných činů. Mírnější tresty připouští už římské právo. Karel V. zavedl povinnost zvážení uložení trestu duševně nemocným pachatelům pouze až na základě vyjádření rady ustanovených znalců, hrdelní řád z doby Josefa I. zbavuje duševně nemocné pachatele trestní odpovědnosti zcela a částečně postiženým pachatelům tresty podstatně zmírňuje. V spise *Constitutio criminalis Teresiana* z roku 1768 jsou uváděny stavy jako melancholie, afekty, těžká opilost, náměsícnictví, hluchota a slepota, důvodem k zrušení trestu. U nás platil do roku 1950 rakouský trestní řád, podle kterého se tresty postižených řídily vyjádřením místopřísežné rady.

V současné době se trestní řízení řídí trestním zákoníkem, zákonem č. 306/ 2009 Sb. a trestním řádem, zákonem č. 141/ 1961 Sb. a v souvislosti s duševním stavem pachatele se posuzuje jeho rozpoznávací a ovládací schopnosti v době spáchání trestného činu, jeho schopnost účastnit se trestního řízení a nebezpečnost pro společnost s ohledem na možnost aplikace ochranných opatření, kdy v ustanovení § 26 trestního zákoníku uvádí: „*Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný*“.²⁰

Trestní zákoník výslovně neuvádí, co je příčetnost. Ustanovením § 26 zákona č. 306/ 2009 Sb. uvádí důvody nepřičetnosti jako okolnost, vylučující trestní odpovědnost. Za nepřičetnost je považován stav, kdy pachatel pro duševní poruchu v okamžik spáchání trestného činu nemůže rozpoznat protiprávnost takového činu, nebo nemůže své jednání zcela ovládat. Zákonem č. 218/ 2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy, byla k posuzování trestné činnosti mladistvých zavedena mimo nepřičetnost ještě podmíněná, či relativní příčetnost, která se uplatňuje při nedostatku rozpoznávacích a ovládacích schopností a má svou příčinu v duševní poruše. Tedy není vázána na duševní poruchu, ale na stav mravní a rozumové vyspělosti. Samotná duševní porucha, nebo nedostatečná rozumová a mravní

²⁰ Zákon ze dne 8. ledna 2009, trestní zákoník, Praha: Policejní prezídium ČR, MV ČR 2009, s. 8.

vypělost nemůže být důvodem nepřičetnosti, pokud nevyvolá nedostatek rozpoznávací nebo určovací schopnosti. Nepřičetnost tedy určuje zejména biologické hledisko (duševní porucha, nedostatečná rozumová a mravní vypělost) a dále psychologické hledisko (vymizení nedostatku, nebo absence schopnosti rozpoznat protiprávnost a ovládat své jednání).

Duševní porucha je vymezena trestním zákoníkem v trestním řízení jako výrazná odchylka od stavu rovnováhy a sociální pohody, vzniklá působením vnitřních a vnějších příčin a není ztotožněna s duševní nemocí definovanou psychiatrickou diagnózou. Působení duševní poruchy, jako uznaného faktoru nepřičetnosti, může být přechodné nebo i krátkodobé v řádu několika sekund, nebo minut, nebo může mít dlouhodobý nebo trvalý charakter.

Nedostatečná rozumová vypělost je výkladem trestního zákoníku definována jako stav úměrné schopnosti jedince k individuálnímu pojmovému myšlení. Mravní vypělost je definována úrovní vědomí jedince a ztotožnění se s pravidly, které se odvíjí od individuálního stavu osvojených norem chování v dané společnosti a době a osobních a morálních kvalit.

Za nepřičetného se považuje pachatel, který během spáchání trestného činu, tedy přímo v době konání vnímal rozhodné skutečnosti o provedení svého jednání, ale nebyl schopen pochopit protiprávnost svého jednání a jeho dopad, nebo si uvědomoval protiprávnost svého jednání, ale nebyl schopen, pro svůj duševní stav, jednání regulovat, řídit a ovládat.

Duševní porucha a nedostatek rozpoznávacích nebo určovacích schopností musí jednoznačně působit v době spáchání trestného činu. Tuto otázku zkoumá v trestním řízení znalec z oboru psychiatrie, jehož znalecký posudek je jedním z podkladů pro vytvoření soudcovského přesvědčení o otázce přičetnosti a musí být hodnocen v souvislosti se všemi ostatními zjištěnými skutečnostmi z tohoto hlediska relevantními a v případě mladistvého je přibrán znalec z oboru dětské psychiatrie a současně znalec z oboru dětské psychologie.

Soud nezjišťuje přičetnost pachatele jako takovou, jeho celkový duševní stav, nebo psychiatrické postižení, ale vždy jen přičetnost ve vztahu k určitému specifickému činu, kterého se pachatel dopustil. Jiný pohled, z hlediska nepřičetnosti, tedy bude v případě spáchání vraždy a jiný v případě majetkového deliktu. Otázka přičetnosti je otázkou právní a je posuzována orgány činnými v trestním řízení na základě skutečností plynoucích z důkazů a znalecké posudky z oboru psychiatrie a psychologie jsou pak jedním z podkladů pro vytvo-

ření soudcovského přesvědčení o otázce přičetnosti pachatele a jsou hodnoceny se všemi ostatními zjištěnými skutečnostmi v této věci relevantními.²¹

Od uvedeného stavu nepřičetnosti odlišuje trestní zákoník stav obdobný a to zmenšenou přičetnost, která je specifikovaná v ustanovení § 27 zákona č. 306/ 2009 Sb., kde trestní zákoník uvádí: „*Kdo pro duševní poruchu době spáchání činu měl podstatně sníženou schopnost rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, je zmenšeně přičetný*“. Zmenšená přičetnost je tedy z hlediska trestního řízení stav, kdy byla v důsledku duševní poruchy podstatně oslabena, nebo snížena schopnost pachatele trestného činu rozpoznat protiprávnost svého jednání v době spáchání trestného činu, nebo schopnost ovládat své jednání, nebo byly tyto schopnosti sníženy obě najednou. Na rozdíl od nepřičetnosti se nesmí jednat o stav vylučující některou z těchto schopností. Dalšími podmínkami snížené přičetnosti jsou stavy ekvivalentní ke stavu nepřičetnosti, lišící se jen intenzitou projevu.

Zhodnocení, že ke spáchání trestného činu došlo ve stavu snížené přičetnosti, neznamena zánik trestní odpovědnosti pachatele, pouze ji modifikuje a odůvodňuje pak zvláštní přístup k pachateli trestného činu. Snížená přičetnost rovněž není polehčující okolností, protože ne pokaždé znamená nižší závažnost trestného činu a stejně tak nezakládá důvod pro stanovení nižší hranice trestu.²²

Trestní zákoník dále specifikuje duševní poruchu z hlediska trestního řízení a to v ustanovení § 123 zákona 306/ 2009 Sb., kde uvádí: „*Duševní poruchou se rozumí mimo duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace, těžká asociální porucha osobnosti nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka*.“ Nelze proto v trestním řízení posuzovat nepřičetnost pachatele pouze z hlediska psychiatrické diagnózy, ale na základě spektra znaleckého zkoumání v souvislosti s danými kritérii.

²¹ ŠÁMAL, P., § 26 – *nepřičetnost*, Trestní zákoník (EVK) , 1. vydání, 2009, 2010, s. 301-310. In: Právní zpravodaj, Beck online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010] URL: http://www.beck-online.cz/legalis/login_mk.seam#selected-node

²² ŠÁMAL, P., § 27 – *Zmenšená přičetnost*, Trestní zákoník (EVK), 1. vydání, 2009, 2010, s. 311-314. In: Právní zpravodaj, Beck-online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010] URL: http://www.beck-online.cz/legalis/login_mk.seam#selected-node

Ze soudně znaleckého pohledu hraje důležitou roli vzájemné působení duševních poruch a jejich příčinná souvislost výhradně s delikventním chováním, pro které se dané řízení koná.

Deprivanta, během působení trestního řízení, kvalifikuje trestní zákoník v souladu s výše uvedenými paragrafy, jako pachatele s těžkou asociální poruchou osobnosti. Vychází přitom z konceptu psychopatického pachatele, vytvořeného v šedesátých letech minulého století na základě výzkumu a rozborů osobností zločinců, kteří se neustále dopouštěli opakovaných závažných a zvláště brutálních zločinů. V konceptu klasifikovaný pachatel netrpí klasickou psychózou, ale je neschopný empatie, chronicky lže, je vysoce egocentricky orientovaný s nadprůměrnou inteligencí. V dětství a dospívání indikuje tento vývoj obvykle poruchami spánku, týráním zvířat, vandalismem, žhářstvím a podobně. Typická je impulzivita, vysoká agresivita, sebestředné chování a absence morálních pravidel. Tyto příznaky pak znamenají vysoké riziko pozdějšího kriminálního chování, přestože existence takto charakterizované osobnosti kriminálního psychopata nebyla výsledky empirických výzkumů spolehlivě prokázána, poznatky získané z výzkumů a odborných vyjádření psychologů ukazují velmi úzké příčinné souvislosti mezi těmito projevy a kriminální kariérou.

U mladistvých deprivantů, jako pachatelů trestných činů v souvislosti se stanovením duševní poruchy ve smyslu trestního řízení, se postupuje ekvivalentně. Složitější je tato problematika v tom, že se u nich defektní chování projeví a naplno rozvine až v pozdějším věku, tedy není navenek viditelné a jeho včasné odhalení je obtížné a to zvyšuje jejich nebezpečnost v oblasti kriminální prevence.²³

Deprivace není diagnostikovaná jako duševní nemoc a pachatel je trestně odpovědný za své protisociální jednání, které je v souvislosti s jeho duševním stavem posuzováno v trestním řízení pouze v době spáchání trestného činu, nebo v době po spáchání trestného činu – to kvalifikuje schopnost pachatele zúčastnit se trestního řízení, ale přesto některé trestní jednání, jehož původ lze jednoznačně odvodit od deprivacních symptomů, může být charakterizováno jako nepřičetnost, zmenšená přičetnost a k takovému duševnímu stavu trestní řízení přihlíží. Naopak, jako důvod k příklonění se k vyšší sazbě může být v trest-

²³ ŠÁMAL, P., § 123 – *Duševní porucha*, Trestní zákoník (EVK), 1. vydání, 2009, 2010, s. 1181-1188. In: Právní zpravodaj, Beck online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010] URL: http://www.beck-online.cz/legalis/login_mk.seam#selected-node

ním řízení přihlíženo zejména k citovému chladu pachatele, jeho brutalitě, absenci lítosti a výčitek svědomí. Tento stav není považován za polehčující okolnost, nevylučuje trestní odpovědnost, ale soud, při vynesení rozsudku, přihlédne k tomuto stavu, kterým odůvodňuje zvláštní přístup k pachateli a zvažuje uložení trestu s příkloněním se k dolní, nebo horní hranici trestní sazby podle specifických okolností. Na základě posouzení duševního stavu pachatele obvykle ukládá pachateli ochranné opatření, zvažuje zařazení pachatele do příslušného typu věznice, nebo stanovuje další postup, který minimalizuje další budoucí rizika recidivy posuzovaného pachatele.²⁴

Duševní abnormalita delikventa odůvodňovala odlišné hodnocení jeho činu oproti standardní populaci v podstatě již se vznikem práva, které hájilo společenské normy v dané sociální skupině. V historii se tento odlišný pohled týkal zejména jedinců s psychiatrickým nebo i výrazně fyzickým postižením. Současná právní úprava trestního zákoníku, definováním nepřičetnosti, snížené přičetnosti a duševní poruchy, vytváří specifický právní náhled na duševní stav delikventa v době spáchání deliktu a ovlivňuje průběh trestního řízení s přihlédnutím k odborným vyjádřením a znaleckým posudkům z oboru psychologie a psychiatrie. Pro deprivanta je charakteristická vysoká impulzivita, agresivita, egoismu, absence vyšších citů a nedokonalé, nebo žádné útlumové autoregulační mechanismy. Proto jsou pachatelé, kteří vykazují vysoké příznaky deprivace, skupinou s vysokým předpokladem recidivy páchaní trestné činnosti a další kriminální kariéry. Trestní řízení tedy přihlíží k duševnímu stavu deprivanta v době spáchání deliktu, kdy může vyhodnotit tento stav jako nepřičetnost nebo zmenšenou přičetnost na základě celkového posouzení důkazů s ohledem na odborná vyjádření psychologů a psychiatrů a současně přihlíží k jeho osobnostním a duševním charakteristikám při stanovení rozsudku a aplikaci ochranného opatření.

²⁴ PAVLOVSKÝ, P., *Soudní psychiatrie a psychologie*, Praha: Grada Publishing 2004, s. 3-85, ISBN: 80-247-0542-7

4.1 Recidiva trestné činnosti deprivovaných pachatelů

Podle některých prováděných studií následků deprivace (Glueck, 1937), (Ahto, 1951), (Dufek, 1980) se pohybuje zastoupení deprivantů mezi kriminálními recidivisty v rozmezí 70 až 100% z celkového počtu trestně stíhaných. Jejich specifické projevy antisociálního chování jsou předpokladem vysoké pravděpodobnosti jejich další kriminální kariéry (až 70% pravděpodobnosti), většinou končící odsouzením a pobytem ve vězení. Polovina odsouzených z této skupiny přitom svoji trestnou činnost opakuje někdy i v krátkém čase po propuštění z výkonu trestu a stává se recidivní bez reálného předpokladu další možné nápravy. Obecně jsou deprivanti považováni, vzhledem ke své osobnostní charakteristice, za nenapravitelné delikventy a veškerá snaha a úsilí o korekci jejich chování selhává.²⁵

Deprivanti jsou egoisticky zaměřeni sami na sebe a na uspokojování svých vlastních potřeb, bez ohledu na společenské normy a pravidla. Zájmy a potřeby jiných je nezajímají. Emoční labilita a sociální nevyzrálость je předpokladem pro vyvolávání konfliktů, které nedokáží přiměřeně řešit. Nejsou schopni projevů pocitu viny, neznají výčitky svědomí a narcistický pohled na svět je staví do role ubližovaných a nepochopených. Konflikty obvykle řeší agresivním výbuchem a to je, v celkovém souhrnu, směřuje k recidivě trestné činnosti.

Z celkového počtu recidivistů, kteří jsou odsouzení a opakovaně se vrací do věznic, vykazuje 80% vysoký stupeň nezvládnutelné agresivity, sociální nevyzrálости, sníženého sebeovládání, emoční lability a regulačních zábran, tedy zjevných příznaků pokročilé deprivace.

Samotný pobyt ve vězení pak přispívá k dalšímu prohlubování deprivace a stává se dalším aspektem, který posiluje riziko recidivy. Vzhledem k absenci možností k uspokojování sekundárních potřeb, zásadnímu snížení životní úrovně a ztrátě původních sociálních vazeb na sociální okolí pachatele zapříčiňuje pobyt ve vězení silnou frustraci. Tyto okolnosti ovlivňují životy odsouzených a mnohdy vedou k dalšímu kriminálnímu chování a recidivě.

Je nezbytné podotknout, že 63% recidivistů spáchá trestný čin do jednoho roku po propuštění z výkonu trestu, z toho více než polovina spáchá trestný čin do tří měsíců od svého propuštění. Obvykle se jedná o osoby s nezvládnutelnou agresí, sociální nevyzrálostí bez autoregulačních zábran. Na sledování této problematiky se zaměřilo nově vytvořené specia-

²⁵ NETÍK, K., *Psychologie v právu*, Praha: C. H. Beck 1977, s. 44, ISBN: 80-7179-177-6

lizované oddělení věznice v Plzni, které zkoumalo anamnestické údaje vězňů ve výkonu trestu, u kterých nebyla diagnostikována žádná psychická porucha a porovnávala je s vězni, u nichž psychická porucha diagnostikována byla. V závěru takto prováděných výzkumů dospěli ke čtrnácti charakteristickým jevům, které byly pro obě skupiny vězňů shodné.

1. Výchovné problémy v dětství, snížená známka z chování více než dvakrát, záško-
láctví, útoky z domova a pobyt ve výchovných ústavech.
2. Ambulantní péče psychologa nebo psychiatra v dětství.
3. Dětská kriminalita – ničení majetku, krádeže.
4. Neukončené základní vzdělání.
5. Odchod od rodičů v mladistvém věku.
6. Život v sociální skupině na okraji společnosti.
7. Časté absence po nástupu do zaměstnání, fluktuace, opakovaná trestná činnost,
opakovaný pobyt ve vězení.
8. Útoky během výkonu základní vojenské služby, trestná činnost, výkon trestu.
9. Nařízená protialkoholní léčba nebo jiné ochranné opatření.
10. V dospělosti v ambulantní péči psychiatra.
11. V dospělosti více jak třikrát soudně trestán.
12. Labilní nebo žádná vazba na sociální zázemí.
13. Krádeže z náhlých pohnutek.
14. Násilné trestné činy – znásilnění, rvačka, ublížení na zdraví, loupežná přepadení.

Recidiva byla zjištěna u 68% vězňů a z toho 94% z nich vykazovalo znaky deprivace.

Lze tedy konstatovat, že deprivace a její následky jsou pro deprivanta natolik nezvládnutelné, že znamenají vysoké riziko recidivy trestné činnosti.²⁶

Podle současných poznatků z kriminologických výzkumů pachatelů s asociální poruchou osobnosti lze konstatovat, že ve vězeňské populaci je signifikantně vyšší počet jedin-

²⁶ NĚMEC, J., *Psychopatie a kriminalita*, Praha: Centurion 1993, s. 15-18, ISBN: 80-901121-7-X

ců s poruchami osobnosti, než v populaci, která se nepodílí na trestné činnosti, pachatelé sexuálních a zvláště závažných násilných trestných činů se dopouštějí trestné činnosti opakovaně i v pozdějším věku, kdy kriminalita ostatních delikventů odeznívá s přibývajícím věkem a jsou imunní vůči jakýmkoliv sankcím, terapiím a resocializačním programům.

Početně malá skupina pachatelů trestných činů z řad nejtvrdějších deprivantů, což obnáší 10–15% z vězeňské populace, je odpovědná za 70–80% nejzávažnějších zločinů, které jsou spáchány. U těchto pachatelů byly už ve věku šesti let registrovány okolím asociální projevy chování, jako je šikana, krádeže, loupeže a v pozdějším věku pak domácí násilí a recidiva závažné trestné činnosti.²⁷

Lze tedy konstatovat, že deprivace předznamenává vysoký a závažný stupeň rizika recidivy pachatelů trestných činů a se stoupající závažností a četností kriminální činnosti se toto riziko zvyšuje. Resocializační procesy a ochranná opatření se zjevně u těchto pachatelů míjí účinkem. V policejních statistikách existuje celá řada záznamů, kdy pachatel ještě ten samý den, kdy byl propuštěný z výkonu trestu pro předchozí násilnou trestnou činnost, byl zadržen pro spáchání stejného trestného činu, za který byl odsouzený.

Dalším faktem je, že celá řada méně závažných deliktů a trestných činů deprivantů může zůstat latentních, což znamená, že nejsou projednávány a neobjeví se v žádných statistikách a zprávách.

²⁷ ŠÁMAL, P., § 123 – *Duševní porucha*, Trestní zákoník (EVK), 1. vydání, 2009, 2010, s. 1181-1188. In: Právní zpravodaj, Beck online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010] URL: http://www.beck-online.cz/legalis/login_mk.seam#selected-node

5 NÁPRAVA A PREVENCE DEPRIVAČNÍCH PROJEVŮ

Agresivní prvky násilí se v chování jedince projevují při zvyšujícím se působení kumulované vnitřní agrese v případě vzniku pocitu ohrožení, nebo stresové situace se současným poklesem zábran protiagresivních autoregulačních tlumících prvků, nebo jejich úplné absenci. Každý člověk občas pociťuje zlobu, ohrožení nebo bezmoc a agrese, jako východisko, je v takové situaci pak zcela přirozeným průvodním jevem. Agresivní chování je člověku vrozené a z hlediska evoluce zvyšovalo schopnost přežití, obstarání potravy a uhájení životního prostoru proti konkurenci. Ale vzhledem k současné společenské a sociální úrovni života disponuje člověk morálními zábranami, zodpovědností a předpokládanou emoční sociální zralostí, kterými jsou agresivní pohnutky nebo myšlenky utlumeny.²⁸

Z anamnéz pachatelů trestných činů odborníci zjišťují, že u velké většiny z nich se již v dětském věku vyskytovaly nezpochybnitelné příznaky deprivacních syndromů, ze kterých se postupem času a vytvářely poruchy chování, které přerůstaly v prvky dětské kriminality.

Trestný čin a způsob jeho provedení odráží vůli pachatele, jeho způsob jednání, uvažování, zvyky, způsob uspokojování potřeb a tím charakterizuje samotnou osobnost pachatele. Osobnost pachatele spolu se společenskou nebezpečností trestného činu jsou základní ukazatele pro stanovení odpovídajícího trestu za protisociální jednání a určení dalšího odpovídajícího postupu ke změně osobnosti pachatele ve smyslu ochranných opatření.

Celá řada deprivantů končí ve věznicích. Během výkonu trestu jsou vedeni k tomu, aby své požadavky a uspokojování potřeb uplatňovali v souladu s vězeňským řádem, tedy odpovídajícím a přijatelným způsobem, který byl nastolen společenským řádem. Vzhledem k vnitřním pohnutkám odsouzených a pro ně problematicky akceptovatelnému vězeňskému řádu vzniká nutně konflikt, který je směřován a využíván v rámci resocializace vězňů k přebudování vzorců jejich chování. V praxi je využíván komunitní systém, který sjednocuje všechny resocializační aktivity do jednoho funkčního celku. Tímto způsobem je nahrazováno direktivní řízení stávající komunitní sociální potřebou a zároveň je tak přenášena část odpovědnosti za aktivity ve věznicích na příslušné skupiny odsouzených. Porušení řádu je sankcionováno jednak tresty podle vězeňského řádu, ale zároveň i přijatým opatře-

²⁸ NETÍK, K., *Psychologie v právu*, Praha: C. H. Beck 1977, s. 44, ISBN: 80-7179-177-6

ním ze strany sociální skupiny vězňů a to je mnohdy, pro převýchovu jedinců přivklých nerespektovat a ignorovat veškeré společenské normy, podstatně účinnější a efektivnější.

Další metodou resocializace jsou terapeutické programy, zaměřené zejména na vytváření, rozvoj a posilování schopností vedoucích k odstraňování následků frustrace a zvládnutí stresových situací akceptovatelným způsobem a stimulaci rozvoje sociálních dovedností.

K rozvoji sebepoznání, poznávání druhých, komunikačních dovedností a sociální kooperaci, pod vedením terapeutů, napomáhají různé techniky sociálně psychologických výcviků.

Psychologické poradenství je během resocializace orientováno na řešení konkrétních problémů jednotlivců s cílem rozvoje schopností konkrétního subjektu k řešení jeho problémů.

Psychoterapie a psychologická intervence se aplikuje zejména u zvláště agresivních jednotlivců k pochopení následků, které projevy jejich agrese vyvolávají a k jejich sebeovládání.

Profesionální jednání může ovlivnit interakci deprivantů s okolím, ale nemůže změnit jejich způsob prožívání, nedokáže jim dát pocit viny, nedá jim výčitky svědomí. Účinnost resocializace záleží individuálně na každém jedinci. Je závislá na tom, zda pochopí svoje nedostatky a dokáže sám na sobě pracovat. Důležitá je práce terapeuta a sociálního pracovníka, jak dokáže přimět jednotlivce, aby změnil své projevy a chování.²⁹

Po propuštění vězně z výkonu trestu nastává takzvaná adaptační fáze přizpůsobení, která trvá přibližně dva roky a její průběh je ovlivněn zejména prostředím a sociálními podmínkami, do kterých se jedinec vrací po výkonu trestu a jeho osobní motivací k normálnímu životu v souladu s normami společnosti. V této fázi dochází u deprivantů nejčastěji k recidivě kriminální činnosti. Recidivní deprivanti jsou považováni za tvrdé jádro recidivních pachatelů a obvykle postpenitenciární péči vůbec nevyužívají, nebo ji využívají jen potud, pokud jim z toho plynou nějaké výhody. Při celkovém posuzování možnosti nápravy se vychází z osobnosti deprivanta a jeho dosavadního vývoje, kriminální kariéry, sociálních podmínek, ze kterých pochází, sociálních podmínek, do nichž se bude z výkonu trestu navracet a vyhodnocují se zaregistrované změny v jeho chování v průběhu působení resocializace při výkonu trestu. Rozhodující je jeho sebepojetí a jeho vnitřní postoj ke spáchanému trestnému činu, jeho uvědomění si pocitu viny a jeho motivaci

²⁹ NĚMEC, J., *Psychopatie a kriminalita*, Praha: Centurion 1993, s. 44, ISBN: 80-901121-7-X

k uskutečnění změny v jeho chování. Absence pocitu viny, přetrvávající pocit křivdy za odsouzení a pobyt ve věznici, myšlenky na pomstu za příkoří a čas strávený ve věznici a další typické pohnutky deprivované osobnosti v podstatě vylučují možnost úspěšné resocializace a jeho dalšího korektního chování.³⁰

Nejvýznamnějším prostředkem boje proti deprivaci je prevence zaměřená na pojetí a působení rodiny, výchovu dětí v rodině, působení pedagogů ve škole. Aby byla účinná, musí předcházet všem typům sociálního selhání. Prevence musí být cílená, tedy zaměřená na děti, které se odlišují od sociální skupiny, děti hyperaktivní a s poruchou chování, selhávající ve škole, zneužívané a týrané, děti s nefunkčních a neúplných rodin se zaměřením na posílení sociální kompetence dětí i rodičů, pedagogů a přirozených vůdčích osobností.

Podstatná je rodičovská kvalifikovanost, odpovědnost a uvědomění rodičů jaké následky může mít jejich nedostačující výchovné působení na děti, jaký charakterový potenciál ve svých dětech budují, když na ně nemají čas, když je týrají a zanedbávají. Co od svých dětí mohou čekat oni sami a co může očekávat od takového člověka pak společnost?

Otázkou je, zda zmírnění následků deprivace mohou ovlivnit pedagogové během školní docházky tím, že si vytvoří skutečnou a reálnou strukturu dětí ve třídě se zaměřením jednak na slabší a nedostačující děti, děti nějak odlišné a zároveň na děti s předpokladem přirozené autority ve třídě. Uhlídat a odlišit latentní projevy šikany od klasického škádlení a provokování mezi spolužáky je nesnadné a právě při takovém jednání zdokonaluje deprivant svoji kvalifikaci pro další rozvoj, zejména má-li podporu ve skupině, kterou kolem sebe vytvoří. Postoupí-li jeho vývoj do dalšího stupně, kterým je kriminální kariéra, je možnost jeho nápravy málo pravděpodobná a téměř nereálná a nastupuje recidiva trestné činnosti a to je uzavřený kruh pobytu ve vězení, nahlédnutí do normálního života, trestní řízení a znovu vězení, které se mu stává přirozeným prostředím s kolektivem stejně zaměřených a orientovaných jedinců. Během pobytu na svobodě mnohdy založí již od počátku disfunkční rodinu, která je poznamenána jeho kriminální kariérou a vyrůstají v ní děti, které v podstatě nemají na vybranou.

³⁰ NETÍK, K., *Psychologie v právu*, Praha: C. H. Beck 1977, s. 46-49; 109-110, ISBN: 80-7179-177-6

II. PRAKTICKÁ ČÁST

6 PROJEKT VÝZKUMU

Porozumět zkoumanému jevu je základním předpokladem a cílem každého výzkumu. Závažnost projevů deprivace ve vztahu k trestnímu řízení je problém, který bude muset společnost řešit se zvýšeným zájmem. Kriminalita ve společnosti stále vzrůstá a kriminalita mládeže vykazuje stoupající tendenci takovým způsobem, že se čím dál častěji ozývají hlasy volající po snížení hranice věkové dostatečnosti mladistvých ve vztahu k trestnímu řízení. Účinnější a efektivnější je ovšem negativním jevům deprivace předcházet, než stupňovat represivní opatření, proto je důležité deprivaci a okolnosti, které ji vyvolávají poznat a preventivně na ně působit.

Hlavní metodou výzkumu jsou kazuistiky zaměřené na kvalitativní analýzu životních osudů pachatelů trestných činů, kteří trestnou činnost začali páchat už jako mladiství a během trestního řízení byli podrobeni vyšetřování odborníků z oboru psychologie a psychiatrie, kteří ve svých znaleckých posudcích uvedli, jako jednu z příčin páchaní trestné činnosti, deprivaci v dětství. Analýzy čtyř na sobě nezávislých případových studií se zaměřují zejména na jejich rodiny, ve kterých vyrůstali, zkoumá vnější podmínky, které na ně působily v jejich dětství, výchovný styl a zájem rodičů a orientaci ve vrstevnické sociální skupině a vlivy, které je směřovaly v dalším vývoji k páchaní trestné činnosti.

Informace budou čerpány z rozhovorů s příbuznými, spolužáky, známými, policisty, psychology, pedagogy a sociálními pracovníky.

6.1 Stanovení výzkumných metod

Jako hlavní metoda kvalitativního výzkumu byly zvoleny čtyři případové studie a jedna je doplněna narativním rozhovorem s rodinným příslušníkem delikventa. U zbývajících případů jsou delikventi ve výkonu trestu, nebo se odmítli jakkoliv vyjádřit, včetně jejich rodinných příslušníků. Ve výzkumu nejsou stanoveny základní proměnné, ani hypotézy a každý případ je odlišný a specifický. Výzkum vychází z rozboru listinných materiálů, odborných posudků, zpráv specializovaných center, rozhovorů s příbuznými a aktéry trestního řízení, psychology, pedagogy, policisty a sociálními pracovníky a zaměřuje se na komplexnost z hlediska vývoje deprivanta, jako pachatele trestného činu.

Během výzkumu bude u každé případové studie provedena:

- analýza osobní a rodinné anamnézy
- supervize hodnocení specialisty z oboru psychologie
- narativní rozhovor s příbuzným u případové studie, kde to subjektivní důvody umožní

Veškerá osobní data uváděná v případových studiích byla, vzhledem k ochraně osobních údajů účastníků, pozměněna.

6.2 Cíle výzkumu

Cílem výzkumu je kvalitativní analýza osobnostního vývoje deprivanta z hlediska páchané trestné činnosti v rovině osobní a rodinné anamnézy, diagnózy s posouzením účinnosti represivních a resocializačních opatření delikventů, kteří se jako mladiství, dopustili trestné činnosti a to opakovaně, nebo jejich delikt byl natolik závažný, že je pro okolí pachatele nepochopitelný.

7 KAZUISTIKA

7.1 Případová analýza č. 1 – Jana

Jana je patnáctiletá dívka silnější postavy, tichá až zakřiklá a málo komunikativní s nejistým až ostražitým vystupováním. Navštěvuje základní školu s velmi špatným prospěchem, má problémy s kázní, sebepoškozováním a v současné době je vyšetřována policií pro opakované krádeže.

7.1.1 Rodinná anamnéza

Zpočátku bezproblémová rodina, do které se narodily dvojčata Jana a Mirka. Po třech letech začaly vznikat mezi otcem a matkou vztahové problémy, které vyústily rozpadem rodiny a rozvodem, když bylo dětem 10 let. Obě děti byly svěřeny do péče matky, která s nimi žije v bytě 3 + 1 a mají společný dětský pokoj. Otec býval s dcerami téměř denně v telefonickém kontaktu a stýkal se s nimi každý druhý týden, kdy většinou jezdili po výletech a navštěvovali hrady, zámky, zoologické zahrady a podobně. K matce nemá ani jedno z dětí dobrý vztah, sestry nevychází ani mezi sebou, často se hádají a fyzicky napadají.

Matka: absolvovala pouze základní školu. Nedbá o svůj vzhled a trpí vadou řeči. Dlouhou dobu je bez zaměstnání a má nepravidelný příjem z příležitostných brigád, což znamená trvalé finanční problémy. V současné době má přítele, se kterým tráví veškerý volný čas a děti nechává doma bez dozoru. Výchově dětí se téměř nevěnuje.

Otec: vysokoškolsky vzdělaný, v současné době je nezaměstnaný, ale aktivně hledá novou práci. Trpí silnou nadváhou a sklony k nadměrnému užívání alkoholu. Po provedené odvykací léčbě asi rok abstinuje. Žije se svou současnou přítelkyní v jejím bytě spolu s jejím synem, který je drogově závislý. S bývalou manželkou téměř nekomunikuje.

Sestra: přestože jsou dvojčata, dobře spolu nevychází, často se hádají a perou. Sestra je zakomplexovaná a neprůbojná a její projevy jsou podobné Janiným.

7.1.2 Osobní anamnéza

Porod byl provedený císařským řezem a bez dalších komplikací. V době narození rodina úplná a harmonická. Ve školce se stranila ostatních dětí, kolektivní hry nevyhledávala. Ve

třech letech se zhoršilo její chování, hygienické návyky i vyjadřování. Do školy nastoupila o rok později a od počátku ji ve škole provázely problémy a špatný prospěch. Po odchodu otce z rodiny se situace podstatně zhoršila. Obě sestry už podruhé propadly, nyní měla o pololetí několik pěttek a uvažuje, že ukončí základní školu v 8. ročníku. S otcem dříve vycházela dobře, ale měla dojem, že ho její problémy moc nezajímaly a víc se zabýval sám sebou. Po šetření policie se s ní otec odmítá stýkat a přestal i telefonovat. Ve škole ji to nebaví, prospěch má špatný, se spolužáky moc dobře nevychází. Na základě doporučení školy a psychologa byla hospitalizovaná ve středisku výchovné péče, kde se k pobytu stavěla negativně a odměřeně a často měla pocity ohrožení. Za provedení krádeže necítí žádný pocit viny.

7.1.3 Popis případu

K matce neměla od dětství příliš vřelý vztah a v poslední době se tato situace stále přiostrňuje. Konflikty s matkou řeší útěky z domu. Matku tak nenávidí, že se chce odstěhovat k otci, nebo do dětského domova. Časté fyzické tresty byly na Janě poznat podle velkého množství modřin, což budilo zájem školy o způsob její výchovy. Proto se matka uchýlila k citovému vydírání. Bezvýchodnou situaci Jana často řeší sebepoškozováním. Při pořezání cítí úlevu od napětí a tento stav jí vydrží až do večera. S krádežemi začala doma, kdy matce vzala z peněženky 1.000 Kč. Pak následovaly krádeže peněz a věcí spolužáků ve škole a krádeže v obchodech. Po návratu ze střediska výchovné péče oznámila na svého otce, že ji před třemi lety osahával. Věc převzala Policie, která nyní tento případ šetří. Otec toto nařčení popírá a odmítá se s ní jakkoliv stýkat.

7.1.4 Vyjádření psychologa

Jana je lucidní, orientovaná v čase i místě, zprvu odtažitá nekomunikativní a stažená do sebe. Dává najevo pocit nedůvěry, vystupuje nejistě a nesebevědomě. Ve třech letech regres ve vývoji, zhoršení řeči a hygienických návyků. Prostředí, ve kterém vyrůstá je po emoční stránce neuspokojivé. Matka má pouze základní vzdělání a jedná se o simplexní osobnost s nevytvořenými bazálními návyky emočního charakteru pro adekvátní výchovu dětí. V současné době bez zaměstnání spíše z důvodu nechuti pracovat. Jako matka je cito-

vě chladná a výchovu zvládá pouze po materiální stránce. Je velmi prostá a doporučeními k výchově Jany se řídí jen krátkodobě a nedůsledně.

Otec je ambiciózní, komunikativní, citově založený se silnou nadváhou a trpí na diabetes mellitus. Abusus alkoholu po odvykací kůře v PLK, nyní abstinence po dobu 1 roku. Bydlí u své přítelkyně a jejího syna, u kterého začíná rozvoj toxické psychózy. Otec má dcery rád, snaží se angažovat.

Jana a její sestra spolu nevycházejí, nicméně jsou na sebe silně fixované. Obě nejisté, neprůbojné, zakomplexované, vyrůstající bez zájmu a lásky. Obě jsou psychicky zatížené.

Matku nenávidí, není jí autoritou a dělá vše pro to, aby mohla odejít do dětského domova. Jejím snem je odstěhovat se k otci, což není možné. Ona i její sestra jsou citově deprivované a mají tendenci fixovat se na druhé, zejména na ty, kdo jim věnují jakoukoliv pozornost. Z toho plynou jejich problémy v sociálních vztazích. Obě jsou neasertivní a bojí se odmítnutí a snaží se vnutit do přízně za každou cenu, což na okolí působí spíše otravně. Výchova matky je postavena na systému příkazů a zákazů. Pochválit neumí, a když ano, tak to vyznívá sarkasticky a neupřímně. Křičí kvůli všemu a obě dcery jsou na její křik imunní a nereagují, protože nemají co ztratit. V důsledku tohoto prostředí cítí velkou úzkost a bezmoc, ze kterého našla cestu ven sebepoškozováním a zároveň tím projevuje svůj vzdor vůči matce. Matka Jany i přes žádosti a doporučení, jak má s dcerou ohledně sebepoškozování jednat, jedná zcela opačně. Zamyká ji doma, kde ji každou chvíli kontroluje, aby si nic neudělala. Je přesvědčena, že kontrolováním vše vyřeší. Jana je vychovávána bez něhy a lásky v citově chladném prostředí a sama nedokáže projevit něhu a lítost. V poslední době se matka uchýlila k psychickému týrání jako formy trestu. Při vyšetřování první krádeže v podstatě nechápala, proč se o to všichni zajímají. Během pobytu ve středisku výchovné péče se výrazně projevovaly známky citové deprivace. Nejprve úzkost, strach a nedůvěra, později fixace na vychovatelky. Její oznámení na otce může mít příčinu ve snaze poutat na sebe pozornost. Otec Janu, přes doporučení to nedělat, zavrhnul, tím se projevy syndromu CAN zhoršily, pokračuje v automutilaci za současného špatného psychického stavu.

7.2 Případová studie č. 2 – Petr

Petr je šestnáctiletý chlapec s výchovnými problémy, které vyústily vraždou otce. V současné době žije v dětském výchovném ústavu a studuje hotelovou školu s výborným prospěchem. Přesto u něj psychologové předpokládají neadekvátní jednání v případě stresové situace a abusus alkoholu.

7.2.1 Rodinná anamnéza

Petr se narodil v úplné a bezproblémové rodině, která byla druhým manželstvím matky. Otec, vzhledem k zaměstnání, jezdil domů jen na víkendy. Po smrti matky se následujícího půl roku starali o Petra příbuzní a sousedi. Po této době si otec upravil podmínky v zaměstnání a další pomoc příbuzných odmítal a staral se o syna sám.

Matka: věk v době porodu 37 let, podruhé vdaná se synem z prvního manželství, ve výchově přísná, ale nedůsledná a chladná, abusus alkoholu, z čehož plynuly vztahové problémy s otcem. Byla u ní diagnostikována leukémie, na kterou zemřela, když bylo Petrovi 10 let.

Otec: v době narození Petra věk 31 let, klidný a bezproblémový, abusus alkoholu, pracovním během týdne mimo rodinu. Po smrti manželky začal pracovat v místě bydliště, ale domů se pravidelně vracel až pozdě odpoledne a večery trávil s kamarády v hospodě. Po navázání vztahu s přítelkyní, které se věnoval o víkendech, mu nezbyval na Petra prostor.

Bratr: nevlastní z matčiny strany, v době narození Petra mu bylo 14 let a v podstatě už žil mimo rodinu na internátní škole. S otcem dobře nevycházel, s Petrem se občas stýkali.

7.2.2 Osobní anamnéza

Porod bez komplikací, během školní docházky patřil k průměrným žákům, spolužáky byl oblíben, bez závažnějších přestupků, ani netrpěl žádnými závažnými chorobami. Mezi jeho zájmy patřilo rybaření, sport, počítače a parašutismu. V televizi preferoval akční filmy. Ve věku 14 let byl krátkodobě umístěn do psychiatrické léčebny a následně na dva měsíce do dětského diagnostického ústavu. V současné době je umístěn v dětském výchovném ústavu se školou a studuje střední hotelovou školu. O návrat do rodného města nemá zájem.

7.2.3 Popis případu

Petr vyrůstal jako jedináček. Matka byla ve výchově přísná a měla problémy s alkoholem, z čehož plynuly časté hádky mezi rodiči, na které reagoval útekem z domu. Ve výchově byla nedůsledná, čehož využíval a pro oba rodiče byl zásadní jeho školní prospěch. Během školní docházky neměl výraznější výchovné problémy mimo méně závažných přestupků školního řádu, jako je přepisování známek. Pro otce byl sice zásadní jeho prospěch, ale neměl zájem o kontrolu nebo pomoc v jeho školní přípravě. Neúspěchy ve škole před otcem skrýval a často podváděl, například měl dvě žákovské knížky. Za neúspěchy ve škole ho otec často fyzicky trestal. Během dne byl Petr sám, s otcem byl pouze v telefonickém kontaktu a večer chodíval otec pravidelně na pivo. Společná činnost se odehrávala pouze o víkendech, kdy jezdili na chalupu rybařit a na výlety na kolech. Později se otec věnoval o víkendech přítelkyni a na Petra mu nezbyl čas. Petr hodně sledoval televizi, zejména detektivky a akční filmy a s kamarády občas kouřil a požíval alkohol, ale vždy byl doma před příchodem otce. Zhoršil se jeho prospěch ve škole a na vysvědčení mu hrozila jedna dostatečná, proto se rozhodl ze strachu před jeho reakcí, otrávit otce jedem na krysy. To se mu nepodařilo, proto počkal, až usne a předem připraveným nožem ho několikrát bodnul od oblasti břicha, hrudníku a krku. Počkal, až otec vykrváčí a pak sám přivolal záchranku. V době vraždy mu bylo 14 a půl roku.

7.2.4 Vyjádření psychologa

Petr je nezralá, egocentrická a anetická osobnost bez psychotických příznaků, silně tenzní a nejistý, s citově chudou, nezralou a oploštělou emocionalitou. Navazuje pouze povrchní a formální vztahy. Lze jej charakterizovat jako disharmonicky se vyvíjející psychopatickou osobnost se schizoidními rysy s výraznou nezralostí, poznamenanou působením emočně chladného prostředí v neúplné rodině, alkoholismem, nedůsledností ve výchově a úmrtím matky, což se projevilo minimálně v jeho emoční subdeprivaci. Výchova otce je hodnocena jako materiální a instrumentální. Vzhledem k uzavřenému způsobu života vyrůstal v podstatě v sociální izolaci, kde měl omezenou možnost získávat praktické sociální dovednosti a zkušenosti. To odrážel i jeho průměrný prospěch ve škole, přičemž jeho intelektové schopnosti spadají do pásma nadprůměru. Je introvertně laděný, ale bez rysů autismu, navenek společenský a konformní, se snahou nevybočovat z očekávaného chová-

ní, ale silně egocentrický, zaměřený na svůj prospěch, k vlastní osobě až hypersenzitivní s neschopností vcítit se do potřeb jiných. Spontaneita je na trvale nízké úrovni. O svém činu vypovídá racionálně, ale ne staticky. Není schopen lítosti a prožitku pocitu viny, své jednání si racionalizuje a před svým svědomím i obhájí. Motivem homicidia otce byl strach z jeho reakce na zhoršené známky, přičemž šlo o plánované a předem promyšlené jednání.

7.3 Případová studie č. 3 – Marek

Marek je nekontaktní, do sebe uzavřený devatenáctiletý mladík s odmítavým přístupem ke svému okolí, s velmi problémovým chováním. Opakovaně prováděl krádeže a vloupání do vozidel i objektů. V současné době je ve výkonu trestu.

7.3.1 Rodinná anamnéza

Marek se narodil do úplné rodiny, ale po 4 letech došlo k rozvodu rodičů a později k druhému manželství matky, ve kterém se narodila jeho sestra.

Matka: Požádala o rozvod pro nezájem manžela o rodinu a jeho sklony k alkoholu, po 4 letech se znovu provdala, z tohoto manželství má dceru, v současné době je v rozvodovém řízení, často pracovně zaneprázdněná, kontakt se školou pouze telefonický, na výchovu syna zjevně nestačila.

Otec: Abusus alkoholu, žije mimo město, výživné platí pravidelně, o syna se nezajímá, i když se často potkávají.

Sestra: nemají společné zájmy, nevznikají mezi nimi konflikty a respektují se navzájem.

7.3.2 Osobní anamnéza

Porod bez komplikací, závažnými zdravotními problémy netrpěl. Na základní škole měl od počátku špatný prospěch a konfliktní vztahy s pedagogy pro silně vulgární vyjadřování, nerespektování autorit a školního řádu, neomluvené hodiny, nezájem o výuku, které vyústily v napomenutí učitele, důtku učitele a důtku ředitele. Po neprospěšnosti z jednoho předmětu byl na žádost matky převeden na jinou školu, kde opět neprospěl ze dvou předmětů a byl převeden na další školu, kde opakoval 8. ročník se sníženou známkou z chování za 61 neomluvených hodin. Po nástupu do středního odborného učiliště patřil k průměrným žákům,

s občasnými neomluvenými hodinami a kázeňskými tresty jako důtka třídního učitele za porušování řádu, nevhodné chování a záškoláctví.

7.3.3 Popis případu

Od svých 11 let byl v dohledu odboru sociální péče o dítě pro delikty ve formě záškoláctví, krádeží, porušování domovní svobody, přestupky proti majetku, řízení motorového vozidla bez oprávnění, toulání, šikanování spolužáků ve třídě a projevy agrese vůči spolužákům a pedagogům. Ve 12 letech absolvoval krátký pobyt ve středisku výchovné péče, který byl předčasně ukončen na žádost jeho matky. V 15 letech absolvoval měsíční pobyt v diagnostickém ústavu pro mládež. V této době se opakovaně dopouštěl krádeží, vloupání do objektů a vloupání do osobních vozidel. Často se stýkal s osobami s kriminální kariérou. V současné době je umístěn ve věznici ve výkonu trestu odnětí svobody.

7.3.4 Vyjádření psychologa

Marek má silně narušený vztah k rodičům. Otcem opovrhuje, s matkou má narušenou komunikaci. Odezva matky ve výchově často chyběla, nebo byla silně negativní. Od dospělých očekával jen to nejhorší, proto byl neustále v opozici. Intelektově je v pásmu průměru, společenský, nedůvěřivý introvertní typ osobnosti, vnitřně neklidný, dezorientovaný a úzkostný s nedomýšlením důsledků. Běžné události u něj vyvolávají protichůdné emoce, které nedokáže zpracovat a ventilovat.

7.4 Případová studie č. 3 – Ivan

Ivan je velmi sebevědomý devatenáctiletý mladík s pohrdavým přístupem ke svému okolí a povýšeným a agresivním chováním, se snahou být středem pozornosti za každou cenu.

7.4.1 Rodinná anamnéza

Ivan pochází z úplně a materiálně zabezpečené rodiny a má starší sestru. Rodiče dosahují ve své kariéře velmi dobrých výsledků a jsou kladně hodnoceni i svým okolím.

Matka: zaměstnaná na úřadě, se školou nekomunikovala, k Ivanovi velmi shovívavá a nedůrazná ve výchově, veškeré jeho absence ve škole vždy dodatečně omluvila.

Otec: soukromý podnikatel velmi časově zaneprázdněný, udržoval kontakt se školou, ve výchově rázný a tvrdý.

7.4.2 Osobní anamnéza

Porod bez komplikací, během dětství neprodělal žádné závažné nemoci.

Základní školu absolvoval s dobrým prospěchem a problémy s chováním. Po ukončení školy nastoupil na obchodní akademii, kde studium po prvním roku ukončil. V 15 letech mu bylo uloženo ochranné opatření – dohled probačního úředníka za krádež. Krátce na to byl uznán vinným ze spáchání trestného činu loupeže a odsouzen k odnětí trestu svobody podmíněně a dohledu probačního úředníka. Ambulantně navštěvoval středisko výchovné péče a absolvoval pobyt ve výchovném středisku pro mládež s doporučením dalšího pobytu ve středisku výchovné péče. Po odchodu z akademie byl evidován úřadem práce, ale pro neplnění podmínek byla spolupráce ukončena. Na vyšší odborné škole měl problémy se záškoláctvím a alkoholem. Projevoval značný nezájem o výuku, studium na škole nedokončil.

7.4.3 Popis případu

Na základní škole byl aktivní jen v předmětech, které ho bavily, v ostatních byl pasivní. Pro opakované prohřešky proti školnímu řádu byl často kázeňsky řešený, zejména za nevhodné a agresivní chování a ničení majetku, což vyústilo ve sníženou známku z chování. K pedagogům byl drzý a rád se předváděl. Snažil se být středem pozornosti, kterou si vynucoval svým vulgárním projevem a fyzickou převahou, agresivitou k slabším a hlučným a průbojným chováním. Po ukončení základní školy nastoupil na obchodní akademii, kde během prvního roku studia sílila snaha spolužáků nemít ho ve třídě, protože kazil atmosféru, spolupráci a dobrý vztah s pedagogy. Během projednávání návrhu na vyloučení pro opakované přestupky přestal docházet do výuky a to i tehdy, když ho ráno rodiče přivedli až do školy. Prvního trestně projednávaného deliktu se dopustil ve 13 letech, krátce na to spáchal další delikt a to poškozování cizí věci. V obou případech bylo trestní stíhání odlo-

ženo a návrh na uložení ochranného opatření byl zamítnut. Následně se dopustil krádeže, kdy odcizil horské kolo. Věc byla odložena a bylo mu uloženo ochranné opatření – dohled probačního úředníka. Za dva měsíce na to se Ivan dopustil loupežného přepadení za použití makety stříelné zbraně a způsobil škodu 300.000 Kč. Za tento delikt byl odsouzen k výkonu trestu nepodmíněně se zkušební dobou 3 roky s dohledem probačního úředníka. Následujícího roku se Ivan dopustil další krádeže.

7.4.4 Vyjádření psychologa

Fyzicky velmi vyspělý, ale duševně méně, nedostatečná sebereflexe, egoistický a sebestředný. Nedokáže se vyrovnat s návaly potřeby být středem pozornosti za každou cenu, včetně záporné pozornosti s výrazným sklonem k nerespektování pravidel, nebo jejich modifikaci ve svůj prospěch. Vykazuje účelové a manipulativní chování v případě, že z něj plynou výhody, stejně tak manipuluje s rodiči, u kterých se projevuje nejednotná výchova s protekcionistickým přístupem matky. Vzhledem k fyzické vyspělosti uplatňuje vůdcovské sklony, vulgární vyjadřování a agresivní chování k slabším.

7.4.5 Narativní rozhovor s rodinným příslušníkem:

„Ivan byl sice druhé dítě v rodině, ale vyrůstal v podstatě jako jedináček. Jeho matka ho od malička preferovala a ochraňovala, jak jen to šlo. Omlouvala všechny jeho prohřešky a nechala si od něj všechno líbit. Ivan, už jako malý kluk, vždycky usiloval o pozornost ostatních za každou cenu a chtěl být středem pozornosti. Častokrát byl až vtíravý a matka ho v tomto chování podporovala. Prostě se v něm vzhlížela a Ivan byl andílek, který může všechno. Když jsme u nich byli na návštěvě, tak se nás Ivan snažil pořád nějak zaujmout, předváděl se a v podstatě otravoval, a když jsme na to nereagovali, tak nám jeho matka vynadala, že si ho máme všimnout a ocenit jeho snažení o naši pozornost. Na druhou stranu ho jeho otec vedl k přesvědčení, že je tvrdý chlap a drsňák a že všichni chlapi musí být drsňáci. Přitom nebyl skoro vůbec doma, protože veškerý čas věnoval podnikání. Matka na Ivana vůbec nestačila. Jeho sestra musela za něho dělat to, co on nechtěl. Uklízela i po něm, pomáhala s domácími pracemi na rozdíl od Ivana, který všechno okecával, vždycky měl spoustu výmluv, proč nemůže a proč to nejde. Pro matku bylo pak jednodušší nařídít dceři, aby to udělala za Ivana, který si vždycky všechno vyřval a vydupal. Ivan měl vždycky

ky agresivní sklony. I vůči matce. Ta když mu něco zakázala, tak si na matce vybíjel vztek. Kopal do ní, a když ho měla na rukách, tak ji fackoval a pral se s ní. Byla jsem u toho, když na ní vzteky roztrhal halenku. Jednou byl Ivan nějak moc potichu, tak jsme se šli na něho podívat do jeho pokoje. Ležel v posteli nahý a kolem sebe měl všechny sestřiny barbíny a panenky. Ivan se kamarádil hlavně se staršími kluky, kterým se pořád chtěl nějak zavděčit i kdyby z toho měl mít průšvih nebo ho to mělo stát zdraví. Od malička byl strašně umíněný a sveřepý. Vzpomínám si, že po nějakém trestu odešel z domu, když mu byly 4 roky a celá rodina ho hledala po okolí. Ivan měl pořád snahu se dostat do nějaké party a být v ní uznávaný. Od 12 let chodil hrát automaty. Peněz na to měl dost od tatínka. Na druhou stranu ho otec tvrdě vedl ke sportu. Ivan hodně trénoval a dosahoval dobrých výsledků. Když jsme se scházeli na rodinných akcích a sledovali jsme, jak se Ivan chová, obě babičky varovali otce, že se mu to vymstí, že na Ivana nemá vůbec čas a že ho kazí penězi, které mu dává a nijak se mu nevěnuje. Když si s ním o jeho chování, po nějakém jeho průšvih, povídala jeho babička a snažila se mu domluvit, tak odpověděl „no a co fotr už mě nepřebije, tak co“. Jeho otec mu často kupoval zbraně jako hračky a vůbec byl od mala vedený ke zbraním se zdůrazňováním mužnosti a síly zbraní. Vzpomínám si, že když mu bylo 5 let, zabalil si do batůžku velkou dýku, kterou dostal k narozeninám a chtěl ji vzít do školky. Matka tu dýku objevila a zakázala mu, aby ji odnesl do školky. Ivan byl vzteky bez sebe a kopal do matky a fyzicky ji napadal. Ta si to nechala líbit a vůbec nijak na to nereagovala. A takový byl Ivan pořád. A čím byl starší, tím se jeho chování zhoršovalo, až nakonec udělal tu loupež. Vždyť on se tím někdy i chlubí...“

8 ZHODNOCENÍ JEDNOTLIVÝCH PŘÍPADŮ Z HLEDISKA VÝZKUMU

U popsaných, vzájemně nesouvisejících případů mladistvých pachatelů trestných činů lze jednoznačně spatřit společné znaky v zanedbání výchovy v dětství ze strany rodičů, zejména absenci, nebo nedostatečném působení otce a nezvládnuté výchově matky. Následná deprivace pak způsobila posun vnímání, odlišnou stupnici hodnot, neschopnost lítosti, vcítění se do druhých, agresivitu a to vše pak vyústilo v páchání trestné činnosti.

Psychické zrání dítěte a vytváření jeho osobnostní struktury je výrazně ovlivněno a orientováno jeho individuálním vývojem v dětství. Platnost uvedeného předpokladu, pro analyzované případy, byla kvalitativním výzkumem potvrzena. Zejména rodiče mohou svým přístupem a vhodně volenou výchovou ovlivnit vytváření osobnostní struktury dítěte. Deprivace vzniklá díky neadekvátní výchově rodičů a působením vnějšího prostředí a přes veškerá následná opatření k usměrnění dalšího vývoje dospěli k delikventní činnosti.

Dále pro analyzované případy platí, že deprivace modifikuje vnímání deprivanta natolik, že standardní situaci, nebo nijak zvlášť závažný podnět, vyhodnotí jako silně ohrožující a reaguje na něj neadekvátním jednáním, přestupujícím normy společnosti, což potvrzuje případová studie č. 2, kdy Petr, pod tlakem deprivace, vyhodnotil jemu hrozící následek za špatné vysvědčení jako závažnější, než následek za trestný čin, který spáchal a to vraždu otce. V současné době studuje tento mladík hotelovou školu, nevykazuje problémové chování, ale prognóza psychologa uvádí, vzhledem k jeho osobnostní charakteristice, velmi vysoké riziko pravděpodobnosti obdobného jednání při dlouhodobé stresové zátěži.

Hypotetický předpoklad, že deprivace je, u delikventů bez psychiatrické poruchy, podstatným a rozhodujícím faktorem, který má přímý vliv na vznik recidivy v jejich kriminální kariéře potvrdila analýza případových studií č. 1, č. 3 a č. 4. Současně v případové studii č. 2 je u Petra riziko recidivy při vytvoření určitých podmínek vnějšího prostředí rovněž pravděpodobné.

Samotný průběh trestního řízení a ustanovené ochranné opatření není dostatečným motivačním prvkem prevence další kriminální kariéry mladistvého deprivanta.

Případové studie č. 3 a 4 pojednávají o mladistvých deprivantech, kteří se opakovaně dopouštěli trestné činnosti, přestože byla jejich provinění projednávána v trestním řízení a ukončena odložením věci pro nedostatečnost věku. Absolvovali pobyty ve středisku výchovné péče, dětském diagnostickém ústavu a dohled probačního úředníka. Přesto jejich trestná činnost stále pokračovala.

Závěry tohoto výzkumu nelze generalizovat a jsou platné pouze pro tyto čtyři případové studie, které vykazují řadu společných deprivančních znaků a dokumentují vznik, vývoj a formování osobnostní charakteristiky deprivanta a jeho postupné směřování k trestné činnosti. Stejně tak byl u analyzované skupiny potvrzen předpoklad vysokého rizika recidivy deprivantů po spáchání trestného činu a nedostačující vliv resocializačních nástrojů společnosti.

ZÁVĚR

Potřeby, krizové situace, stres, neúspěch, frustrace, motivace, působení vnějšího prostředí a rychlé a nečekané změny jeho podmínek, to jsou faktory, které působí na všechny členy společnosti stejným tlakem. Přesto je reakce každého člověka na tyto vlivy jiná a mnohdy pro ostatní nepochopitelná a pro společnost nepřijatelná.

Každý člověk, některý více, jiný méně, se dostává do situací, které jsou zátěžové, stresové, nebo konfliktní, člověk se musí ovládat, reagovat, rozhodovat a jednat. Je nucen tyto situace nějak řešit a možnost případného selhání závisí na zkušenostech, morální vyspělosti a sociální vyzrálosti jednajícího člověka a jeho schopnosti jednat v intencích společenských pravidel. Deprivant, vzhledem k patologické deformaci svého citění, vnímání a absenci brzdících mechanismů, reaguje ve smyslu svého patologického citění. Problém deprivace není otázkou vzdělání nebo intelektu. Deprivace přináší neschopnost sebeovládání, neschopnost řešit přijatelným a adekvátním způsobem životní situace, egoismus, narcismus, citový chlad a sociální nevyzrálost. Chování deprivanta je situačně účelové, bez autoregulačních zábran a emočně vypjaté se silnou tenzí, charakteristické řešením situací podle vnitřních deformovaných asociálních schémat, s nepřipraveností k adekvátní interakci s okolním prostředím.

Myšlenkovou činnost a projev vůle člověka ve smyslu jeho konání, provází určité představy, které jsou modifikovány naučenými vzorci chování, mravním, sociálním a právním citěním a které, ve vztahu k charakterovým vlastnostem osobnosti člověka, působí ve smyslu posílení myšlenky nebo konání, nebo je utlumují a brzdí. Pokud vlivem deprivace tyto ochranné nástroje chybí, nebo nejsou dostatečně rozvinuty a vzorec takového chování je hluboce zakořeněný, je působení resocializačních instrumentů na kriminálního deprivanta neúčinné. Inteligence deprivanta není nijak snižena a mnohdy se jedná o jedince s vysokou inteligencí. Může proto nastat stav, kdy deprivant během resocializace vykazuje vůči vnějšímu prostředí stoupající tendenci zkvalitnění interakce se svým okolím v rámci sociálních norem, ale vnitřně se, vzhledem k rezistenci své osobnosti, s novými vzorci chování neztotožní a přiblížení ke společenské normě vykazuje ryze účelově. V případě specifického podnětu bude pak jeho myšlení a jednání znovu v souladu s původními patologickými vzorci chování, což znamená další delikvenci a kriminální recidivu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] ČÍRTKOVÁ, L., *Moderní psychologie pro právníky*, Praha: Grada Publishing 2008, ISBN: 978-80-247-2207-8
- [2] ČÍRTKOVÁ, L., *Kriminální psychologie*, Praha: Eurounion 1998, ISBN: 80-85858-70-3
- [3] CHMELÍK, J., *Vyšetřování trestné činnosti mládeže a páchané na mládeži v teorii a praxi*, Praha: MV ČR, Sekce personální práce a vzdělávání 1995
- [4] JELÍNEK, J., SOVÁK, Z., *Trestní zákon a trestní řád, poznámkové vydání s judikaturou*, Praha: Linde 1996, ISBN: 80-85647-57-5
- [5] KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J., *Vzpoura deprivantů*, Praha: Makropulos 1996, ISBN: 80-901776-8-9
- [6] LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z., *Psychická deprivace v dětství*, Praha: SZN 1963, ISBN: 08-078-63.
- [7] MAŇÁK, J., ŠVEC, V., *Cesty pedagogického výzkumu*, Brno Paido 2004, ISBN: 80-7315-078-6
- [8] MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A., *Mládež a delikvence*, Praha Portál 2003, ISBN: 80-7178-771-X
- [9] NĚMEC, J., *Psychopatie a kriminalita*, Praha: Centurion 1993, ISBN: 80-901121-7-X
- [10] NETÍK, K., *Psychologie v právu*, Praha: C. H. Beck 1977, ISBN: 80-7179-177-6
- [11] PAVLOVSKÝ, P., *Soudní psychiatrie a psychologie*, Praha: Grada Publishing 2004, ISBN: 80-247-0542-7
- [12] Policejní prezídium ČR, *Zákon ze dne 8. ledna 2009, trestní zákoník*, Praha: MV ČR 2009
- [13] VÁGNEROVÁ, M., *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Praha: Portál 1999, 3. vydání, ISBN: 80-7178-678-0

- [14] VEČERKA, K., *Mládež v kriminologické perspektivě*, Praha: IKSP 2009, ISBN: 978-80-7338-079-3

Periodika:

- [1] BALAŠTÍK, D., *K problematice substitučních deliktů*, Československá psychologie roč. 40, č. 6, Psychologický ústav AV ČR 1996, ISSN: 009-062X
- [2] MATĚJČEK, Z., *Teoretická úvaha nad pozdními následky psychické deprivace a subdeprivace*, Československá psychologie roč. 40, č. 5, Psychologický ústav AV ČR 1996, ISSN: 009-062X
- [3] MATĚJČEK, Z., *Riziko a resilience*, Československá psychologie roč. 42, č. 2, Psychologický ústav AV ČR 1998, ISSN-009-062X

Internetové zdroje:

- [1] LAŠEK, Jan. *Psychická deprivace dítěte, jako kriminogenní faktor*. In: Zkola, informační a vzdělávací portál školství Zlínského kraje [online]. Otrokovice: Střední odborná škola Otrokovice 2006, [cit. 28.3.2010].

URL:<http://www.zkola.cz/zkedu/rodiceaverejnost/socialnepatologickejevayejce/delnceakriminalita/21912.aspx>
- [2] ŠÁMAL, P., § 26 – *nepříčetnost*, Trestní zákoník (EVK), 1. vydání, 2009, 2010, s. 301-310. In: Právní zpravodaj, Beck-online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010]

URL:<http://www.beck-online.cz/legalis/search-document.seam?documentId=nnptembqhfwpk5tlgvpxgys7giydaok7gqyf64dggi3a&tocId=nnptembqhfwpk5tlgu&type=html&conversationId=120978#selected-node>
- [3] ŠÁMAL, P., § 27 – *Zmenšená příčetnost*, Trestní zákoník (EVK), 1. vydání, 2009, 2010, s. 311-314. In: Právní zpravodaj, Beck/online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010]

URL:<http://www.beck-online.cz/legalis/searchdocument.seam?documentId=nnptembqhfwpk5tlgvpxgys7giydaok7gqyf64dggi3q&tocId=nnptembqhfwpk5tlgu&type=html&conversationId=120978#selected-node>

- [4] ŠÁMAL, P., *§ 123 – Duševní porucha*, Trestní zákoník (EVK), 1. vydání, 2009, 2010, s. 1181-1188. In: Právní zpravodaj, Beck-online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010]

URL:<http://www.beck-online.cz/legalis/search-document.seam?type=html&documentId=nnptembqhfwpk5tlgvpxgys7giydaok7gqyf64dggezdg&rowIndex=10&conversationId=120978#selected-node>

- [5] THOMOVÁ, J., *K možností reakce na kriminalitu dětí mladších 15 let z hlediska současné a budoucí právní úpravy*, In: Právní zpravodaj, Beck-online.cz, [online] Praha, cit. [15.4.2010]

URL:<http://www.beck-online.cz/legalis/searchdocument.seam?type=html&documentId=nrptembqgfpxa4s7g5pxg5dsl4ztcni&rowIndex=21&conversationId=120978#selected-node>

TABULKY A GRAFY

Tabulka č. 1: Specifikace týrání zvířat podle deprivčních projevů